

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. Корецького**

РІЗНИК СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 340.13:342](477)

**КОНСТИТУЦІЙНІСТЬ НОРМАТИВНИХ АКТІВ:
СУТНІСТЬ, МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ
ТА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ
ШЕВЧУК Станіслав Володимирович

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БАРАБАШ Юрій Григорович,
проректор з навчальної роботи Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент НАПрНУ

доктор юридичних наук, професор
СОВГИРЯ Ольга Володимирівна,
народний депутат України, Заступник голови Комітету
Верховної Ради України з питань правової політики,
постійний представник Верховної Ради України в
Конституційному Суді України

доктор юридичних наук, професор
САВЧИН Михайло Васильович,
директор Науково-дослідного інституту порівняльного
права та міжнародного права ДВНЗ “Ужгородський
національний університет”

Захист дисертації відбудеться 26 березня 2021 року о 12:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано 25 лютого 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат юридичних наук

Т. І. Тарахонич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному історичному етапі Український народ як політична нація завершує свій тривалий період самоідентифікації та становлення. Однією з притаманних характеристик цього періоду є визнання стійкою більшістю громадян України національних конституційних цінностей у їх поєднанні з універсальними правовими цінностями західної цивілізації, в тому числі й ідеї безстороннього конституційного контролю та нагляду за актами органів публічної влади. Порівнюючи з іншими країнами, видається, що саме в українських реаліях постійного виникнення чи не найгостріших конституційних проблем і конфліктів ця ідея сьогодні, за умови належного наукового і прикладного підходу, має шанси здобути нову якість. Відтак, з'ясування сутності конституційності нормативних актів, юридичної природи системи її забезпечення, методології оцінювання нормативних актів на предмет відповідності їх Конституції України є вкрай важливим та актуальним завданням науки і практики конституційного права.

Чергова криза в діяльності Конституційного Суду України, що виникла наприкінці 2020 року, є зайвим підтвердженням переконливої актуальності обраної теми дослідження. Тим не менше, окрім очевидної шкоди, що завдана національній системі забезпечення конституційності нормативних актів, ця криза надає українському суспільству можливість критично проаналізувати минулі помилки в сфері утвердження верховенства Конституції України, сприяє реальному виявленню й оцінюванню першопричин існуючих та потенційних загроз конституційній демократії. Адже у світовій державотворчій практиці саме національні та глобальні кризи і потрясіння завжди ставали рушіями прогресивних конституційних перетворень.

Проте, станом на сьогоднішній день, ще не всі учасники процесу національного державотворення в Україні досі усвідомлюють: що незалежна, правова держава в принципі неможлива без системи забезпечення конституційності нормативних актів; що ризики втрати державності, які вчергове постали перед українцями у 2014 році, стали реальними, в тому числі, через недовіру цієї системи; що багатьом людським жертвам і суспільним потрясінням в новітній історії України можна було б запобігти, якби Конституційний Суд України в переломні моменти національного становлення проявив рішучість у відстоюванні прав людини та обороні Конституції; що без конституційного контролю нормативних актів навіть демократична влада парламенту, президента чи уряду, підтримувана більшістю народу, в будь-який момент ризикує перерости в диктатуру. Тому сьогодні Конституційний Суд України та інші суб'єкти системи забезпечення конституційності нормативних актів, діючи на нових началах, підкоряючись тільки праву та Конституції, подолавши перманентні труднощі і перешкоди, повинні гарантувати ефективність інструментів конституційного народовладдя, утвердити в національній свідомості сприйняття Конституції як дієвого засобу захисту державного суверенітету, демократії та прав людини.

Натомість очевидно, що зазначені перетворення в принципі неможливі без ретельного практичного застосування наукового доробку визнаних у світі

теоретиків і філософів конституційного права. Відтак, спираючись на класичні праці Е. Коука, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ш. Монтеск'є, Е.-Ж. Сієса, Ф. Савіньї, А. Гамільтона, А. Дайсі, Г. Кельзена, Дж. Маршала та інших впливових правників і мислителів, у роботі використано й більш сучасні доктринальні розробки зарубіжних вчених і практиків, таких як: А. Барак, Т. Бінгем, Д. Грімм, Р. Дворкін, Л. Єкл, Е. Познер, Р. Познер, К. Санштайн, А. Скаліа, Б. Таманага, М. Ташнет, Ф. Франкфуртер, Е. Чемеринський та ін. Уважно опрацьовані в дисертації й окремі теоретичні та практичні аспекти забезпечення конституційності нормативних актів, що представлені у великій кількості наукових робіт вітчизняних вчених, зокрема, але не виключно, таких, як: О. Батанов, Ю. Барабаш, Д. Белов, О. Бориславська, В. Гергелійник, С. Головатий, А. Єзеров, М. Козюбра, В. Колісник, В. Лемак, М. Мельник, В. Нестерович, Н. Оніщенко, О. Первомайський, О. Петришин, Т. Подорожня, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Речицький, М. Савчин, А. Селіванов, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, П. Стецюк, Д. Терлецький, В. Тихий, В. Федоренко, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк.

Без сумніву, праці названих українських вчених є виразним прикладом якісної, сучасної, орієнтованої на найвищі суспільні цілі, конституційно-правової науки, метою (місією) якої є активне сприяння утвердженню доктрини конституціоналізму в національну державотворчу практику. Їх думки, що ретельно вивчені та систематизовані автором, поряд з працями провідних зарубіжних вчених-правників, вагомо вплинули на зміст дисертації. Проте серед матеріалів на конституційно-правову проблематику в Україні не всі мають таку ж науково-практичну цінність, а окремі відзначаються браком змістовної системності, внутрішньою суперечливістю, надмірною складністю викладу чи, навпаки, недоречними спрощеннями складних проблем, необережністю в судженнях і висновках. Відтак, доступні сьогодні наукові напрацювання не в повній мірі вдається втілити в державотворчу практику України, а національна адаптація ідеї конституційного контролю і нагляду, що небезпідставно розглядалася свого часу як один з основних засобів демократизації нової незалежної держави, не відповідає сьогодні високим суспільним очікуванням. Тому й закономірно, що поточна оцінка суспільством діяльності Конституційного Суду України постійно варіюється – від конструктивної критики, аж до пропозиції його ліквідації. Тож вкрай затребуваним сьогодні є пошук і пропонування варіантів розв'язання актуальних проблем в діяльності системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні з метою всебічного гарантування їх відповідності національній Конституції, а відтак і виконанню головного обов'язку держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Усе зазначене вказує на вагоме, актуальне наукове і прикладне значення обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів наукових досліджень кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення розвитку української державності в умовах конституційної реформи і децентралізації публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0118U000621). Тема дослідження затверджена

рішенням Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 49/5 від 30 травня 2018 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вироблення цілісного, концептуального підходу до пізнання сутності конституційності нормативних актів, визначення оптимальної методології їх оцінювання на предмет відповідності Конституції України та розробка доктринальної моделі дієвої системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні.

Мету дослідження конкретизовано у таких завданнях:

- узагальнити і вдосконалити теоретичні підходи до розуміння сутності конституційності нормативних актів в Україні;
- вдосконалити теоретичні підходи до розуміння поняття “забезпечення конституційності нормативних актів в Україні”, з’ясувати природу і структуру системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні, запропонувати методи і засоби підвищення її дієвості;
- удосконалити змістовне розмежування понять “конституційний контроль”, “конституційний нагляд”, “забезпечення конституційності нормативних актів”;
- систематизувати етапи генези ідеї забезпечення конституційності нормативних актів в державах західної демократії та Україні;
- з’ясувати і систематизувати основні проблеми в діяльності Конституційного Суду України, запропонувати юридичні способи та засоби їх вирішення, визначити юридичний статус Конституційного Суду України в контексті реформування системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні;
- обґрунтувати межі конституційної юрисдикції Конституційного Суду України, інших суб’єктів конституційного контролю;
- проаналізувати повноваження судів загальної юрисдикції в сфері оцінювання конституційності нормативних актів при здійсненні правосуддя;
- обґрунтувати вагомість впливу Європейського суду з прав людини на національну систему забезпечення конституційності нормативних актів в Україні;
- здійснити комплексну характеристику методології оцінювання конституційності нормативних актів;
- розкрити сутність і розмежувати підходи (методи) до тлумачення нормативних актів – об’єктів конституційного контролю та Конституції України;
- розкрити сутність презумпції конституційності нормативних актів в Україні;
- здійснити аналіз поняття “критерії конституційності нормативних актів в Україні”, розкрити сутність і розмежувати підходи до застосування основних критеріїв конституційності нормативних актів;
- здійснити правову характеристику принципів поділу державної влади, юридичної визначеності, рівності та пропорційності як критеріїв конституційності нормативних актів в Україні;
- проаналізувати вагомість мети набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО як критерія конституційності нормативних актів;
- здійснити критичний аналіз застосування Конституційним Судом України “доктрини політичного питання” при вирішенні справ щодо конституційності

нормативних актів;

- проаналізувати особливості оцінювання конституційності законопроектів та законів про внесення змін до Конституції України;
- проаналізувати особливості оцінювання конституційності міжнародних нормативно-правових актів;
- проаналізувати особливості оцінювання конституційності підзаконних правових актів;
- обґрунтувати конституційність актів парламенту, ухвалених в умовах Революції Гідності;
- розкрити проблематику стосовно прийняття та аргументації рішень Конституційного Суду України (у т.ч. у справах за конституційними скаргами);
- проаналізувати значення і вплив забезпечення сталої практики Конституційного Суду України, а також зміни ним юридичних позицій в справах щодо конституційності нормативних актів;
- здійснити детальний аналіз юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України у справах про визнання нормативних актів неконституційними та конституційними;
- проаналізувати значення і вплив права на окрему думку судді Конституційного Суду України на практику забезпечення конституційності нормативних актів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з пізнанням, оцінюванням та забезпеченням конституційності нормативних актів в Україні.

Предметом дослідження є сутність, методологія оцінювання та система забезпечення конституційності нормативних актів в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність наукових підходів, принципів та методів наукового пізнання. Дослідження проведено з застосуванням як загальнонаукових, так і спеціальних методів, обраних з врахуванням поставленої мети, визначених завдань, об'єкта та предмета дослідження. За вихідну методологічну основу взято комплексну мету науки конституційного права України - утвердження доктрини конституціоналізму в національну державотворчу практику. Оскільки досягнення цієї мети неможливе без дієвого забезпечення конституційності нормативних актів, це й зумовило використання відповідних методів дослідження. Так, за допомогою *історичного методу*, в дисертації детально досліджено генезу ідеї конституційності нормативних актів (*підрозділи 1.2, 1.3*), завдяки чому вдалося підкреслити, що її розвиток продовжується й у наш час, не в останню чергу – в Україні. З іншого боку, саме цей метод допоміг охарактеризувати труднощі впровадження конституційного контролю і нагляду в новітньо-історичних українських реаліях, зокрема через не завжди вдалу діяльність єдиного національного органу остаточного конституційного контролю (*підрозділи 1.2, 1.4, 2.1*). *Системно-структурний метод* допоміг визначити місце та значення органів державної влади в системі забезпечення конституційності нормативних актів в Україні (*підрозділи 2.1, 2.2, 2.3*). З цією метою, як, зрештою, у кожному іншому підрозділі дисертації, тут застосовувався і *метод аналізу*. За допомогою *діалектичного методу* досліджено

протилежні тенденції у науковому пізнанні значення конституції в державах з різними формами та змістами правління (*підрозділи 1.1, 1.2*). *Телеологічний та аксіологічний методи дослідження* були застосовані при аналізі підходів до тлумачення Конституції та інших нормативних актів України (*підрозділ 3.3*). *Метод абстрагування та узагальнення* використано у процесі викладу методології визначення конституційності нормативних актів (*підрозділ 3.1*), їх аргументації та зміни юридичних позицій Конституційним Судом України (*підрозділ 5.1*), розробки наукових дефініцій (*підрозділ 1.1*) тощо. Поєднанням аналітичного та прогностичного методу зроблено спробу виокремити ті сфери діяльності держави, реформування яких необхідне для організації ефективної, цілісної системи забезпечення конституційності нормативних актів (*підрозділ 2.1*). В роботі активно застосовувався і компаративний метод для порівняльного аналізу, найперше, практики зарубіжних конституційних судів та аналогічних їм за функціями судових інституцій (*підрозділи 2.4, 3.4, 5.1*).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є системним, теоретико-прикладним, конституційно-правовим дослідженням, в якому обґрунтовано комплексну концепцію конституційності нормативних актів у цілісному поєднанні її сутності, методології оцінювання та системи забезпечення в Україні. Наукова новизна конкретизована у наступних положеннях, що виносяться на захист:

вперше:

- визначено *об'єктивну* (на відміну від офіційної) *конституційність/неконституційність* нормативних актів як їх іманентну юридичну властивість, що не залежить від оцінок суб'єктів конституційного контролю/нагляду та практики правозастосування, а впливає з самої природи нормативних актів у правовій державі та повноважень органів публічної влади, що їх ухвалюють, залежить від способу реалізації владних повноважень суб'єктами нормотворення, які мають (природно здатні) здійснювати лише ту владу, яка походить від Українського народу – її єдиного джерела і має за визначальну мету утвердження та забезпечення прав людини, універсальних і національних правових принципів та цінностей в Україні;

- запропоновано розуміння *офіційної конституційності (неконституційності)* нормативного акта як встановлену рішенням Конституційного Суду України в порядку остаточного конституційного контролю або судом загальної юрисдикції через проміжний конституційний контроль відповідність чи суперечність змісту або процедури розгляду, ухвалення чи набрання чинності нормативного акта і Конституції України. Обґрунтовано наявність пропорційної залежності між станом співпадіння об'єктивної та офіційної конституційності нормативних актів і рівнем демократичності держави, ступенем забезпечення прав і свобод людини;

- теоретично обґрунтовано виключне місце Конституційного Суду України в системі забезпечення конституційності нормативних актів не як єдиного органу конституційної юрисдикції, а як *єдиного органу остаточного конституційного контролю в Україні;*

- обґрунтовано визначення судів загальної юрисдикції в Україні як суб'єктів *проміжного конституційного контролю* в сфері реалізації ними повноважень щодо оцінювання конституційності нормативних актів при здійсненні правосуддя. Запропоновано цілісну концепцію дієвої реалізації судами загальної юрисдикції встановленого національним законодавством їх повноваження (обов'язку) незастосування нормативних актів при вирішенні судових справ в разі їх суперечності з Конституцією України;

- доведено, що Україна - єдина держава Європи, де склад Конституційного Суду для вирішення питань конституційності законів залежить не від змістовних характеристик конституційного провадження, а від форми звернення до Суду (в формі конституційної скарги – Сенатом Конституційного Суду, в інших випадках – Великою Палатою Суду). Запропоновано відповідні зміни до Конституції України та профільного законодавства;

- обґрунтовано, що наявне в Україні право громадян і юридичних осіб звертатися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою за оцінюванням конституційності законів, але без права порушувати питання щодо конституційності підзаконних нормативних актів, теж не має аналогів у Європі та засвідчує відсутність підстав для визначення її як нормативної конституційної скарги, спонукаючи до переконливого висновку про наявність в Україні унікальної моделі *статутної конституційної скарги*;

- запропоновано послідовний підхід до визначення підстав стосовно прийняття рішень Конституційним Судом України щодо відновлення чинності попередніх редакцій нормативних актів. Обґрунтовано, що виходячи з природи здійснення повноважень суб'єктами нормотворення, а також на основі принципу поділу влади, Конституційний Суд України має підстави приймати рішення про *відновлення чинності нормативних актів*, в разі визнання неконституційними їх наступних редакцій виключно через порушення процедури їх розгляду, ухвалення чи набрання чинності;

- запропоновано запровадження в Україні практики *констатуючого конституційного контролю законів про внесення змін до Конституції України* шляхом: а) незастосування Конституційним Судом України законів про внесення змін до Конституції України, якщо такі були прийняті з встановленими Судом порушеннями Конституції України та за умови відсутності тривалої практики застосування Судом при здійсненні конституційного правосуддя Конституції у змінній редакції; б) застосування Конституційним Судом Конституції України у змінній редакції, якщо відсутні неспростовні підстави для висновку про порушення Конституції під час ухвалення закону про внесення змін до неї, що *констатуватиме* конституційність відповідного закону про внесення змін до Конституції і виключатиме можливість визнання його неконституційним у майбутньому;

- розроблено *тест на доцільність прийняття рішення Конституційним Судом України щодо відкладення дати втрати чинності неконституційними нормативними актами* шляхом визначення ступеня (обсягу) суспільної шкоди від продовження чинності неконституційних актів на визначений Судом строк і його порівняння зі ступенем (обсягом) шкоди, що буде завдана суспільству в разі

виникнення нормативної прогалини після втрати чинності неконституційним актом. Запропоновано підходи до порядку застосування, в тому числі, але не виключно – при здійсненні правосуддя, нормативних актів, визнаних неконституційними, проте дата втрати чинності, яких відкладена;

- з врахуванням ключового значення універсальних правових принципів і цінностей в українському конституціоналізмі, а також вагомих здобутків Європейського суду з прав людини у виробленні усталеної практики застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обґрунтовано *методологію застосування практики ЄСПЛ при здійсненні конституційного правосуддя*, основний аспект якої полягає у необхідності застосування до неї тих же підходів, що й до власної практики Конституційного Суду України на основі принципу *stare decisis* (*jurisprudence constante*) та можливості аргументованої зміни (спростування) попередніх юридичних позицій;

удосконалено:

- визначення Конституції України як акта первинної влади Українського народу, ухваленого з метою заснування незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, а також обмеження державної влади для забезпечення прав і свобод людини і громадянина та в якому закріплена цілісна система узгоджених народом правових норм найважливішого суспільного значення, універсальних правових принципів та цінностей в їх поєднанні з національними українськими цінностями (національною ідеєю);

- розуміння системи правової охорони Конституції України, комплексним компонентом якої є *система забезпечення конституційності нормативних актів*, в якій: Український народ є суб'єктом *первинного (установчого) конституційного контролю*; Конституційний Суд України, здійснює виключну функцію *остаточного конституційного контролю*; суди загальної юрисдикції, уповноважені здійснювати *проміжний конституційний контроль*; Президент України є суб'єктом комплексного, *проміжного конституційного контролю і безпосереднього (прямого) конституційного нагляду*; Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, не менше як сорок п'ять народних депутатів та інші суб'єкти звернення до Конституційного Суду України, здійснюють *безпосередній (прямий) конституційний нагляд*; громадяни України, суб'єкти громадянського суспільства, інші суб'єкти суспільних правовідносин здійснюють *опосередкований конституційний нагляд*;

- підходи до методології оцінювання конституційності нормативних актів в Україні, що ґрунтується на наступних етапах: 1) вирішення питання про юрисдикцію суб'єкта конституційного контролю; 2) перевірка дотримання конституційної процедури при розгляді, ухваленні чи набранні чинності нормативним актом, що є об'єктом конституційного контролю (в разі, якщо на порушення процедури вказує суб'єкт звернення до Суду); 3) узгоджувальне тлумачення норми акта (з'ясування змісту), що є об'єктом перевірки з приписами Конституції, порушення яких припускається; 4) в разі неможливості досягти узгоджувального тлумачення нормативного акта - визначення приписів Конституції України, яким він суперечить, аргументація (перевірка) суперечності; 5) прийняття

рішення щодо конституційності (неконституційності) нормативного акта (повністю або в окремій частині), аргументація (обґрунтування) ухваленого рішення, викладення окремих думок суддів;

- розуміння юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України щодо визнання нормативних актів *конституційними*, доведено вагомість впливу таких рішень на утвердження верховенства Конституції України. Обґрунтовано, що припис акта, визнаного конституційним зі змістовних підстав не може бути не застосованим під час розгляду справ у судах загальної юрисдикції з мотивів його суперечності Конституції України чи в інших ситуаціях, у яких таке припущення до цього допускалося. Таким чином, юридичним наслідком визнання Конституційним Судом нормативного акта конституційним є подальша незастосовність щодо нього презумпції конституційності (через виключення *допущення його неконституційності*);

- визначення юридичного статусу Конституційного Суду України як спеціалізованого *судового* органу конституційної юрисдикції. Доведено, що його особливе становище за межами системи судової влади не є підставою для позиціонування Суду як “політико-правового” органу з невиразним статусом та компетенцією. Обґрунтовано, що дієвість системи забезпечення конституційності нормативних актів гарантується найбільше через *судовий* конституційний контроль, основним суб’єктом якого в Україні є Конституційний Суд України;

- розмежування юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції щодо конституційності/неконституційності нормативних актів, що пов’язані, в першу чергу, з остаточним та проміжним характером здійснюваного ними конституційного контролю;

- підходи до *конформного (узгоджувального) тлумачення нормативних актів*. Обґрунтовано, що усталений в національному конституційному праві термін “конформне тлумачення Конституції” є некоректним, оскільки узгодженню підлягає зміст нормативного акта з Конституцією України, а не навпаки, саме нормативний акт пристосовується до конституційних приписів, а не Конституція до законодавчого регулювання. Доведено, що узгоджувальне (конформне) тлумачення нормативних актів є результатом застосування *презумпції конституційності у її змістовному значенні*;

набули подальшого розвитку:

- підходи до оцінювання конституційності нормативних актів, що здійснюється за допомогою узгоджувального тлумачення приписів нормативного акта і Конституції України з одночасним застосуванням *формальних* (конституційних приписів) і *змістовних* (конституційних норм, принципів, цінностей) критеріїв оцінювання конституційності нормативних актів, та, відповідно, консолідованого критерію конституційності нормативних актів - Конституції України;

- обґрунтування, що *цільовий (телеологічний)* метод тлумачення Конституції України є визначальним для вирішення питань конституційності нормативних актів в Україні. Водночас аргументовано, що телеологічний метод в конституційному тлумаченні, при оцінюванні конституційності нормативних актів, має

застосовуватися у його поєднанні з *ціннісним (аксіологічним)* методом, та іншими, менш визначальними методами юридичної інтерпретації;

- пропозиції щодо методології подальших наукових досліджень проблематики тлумачення нормативних актів та Конституції України. Доведено, що популярне в іноземній юридичній літературі загострення протиставлень між оригіналізмом і неоригіналізмом, об'єктивними чи суб'єктивними підходами до інтерпретації права, іншими відносно другорядними деталями цього процесу не має в Україні настільки ж актуального прикладного значення, як більш пріоритетне усунення протиріч у первинному визнанні суб'єктами тлумачення західних (європейських) правових цінностей та національних цінностей України;

- обґрунтування некоректності поділу критеріїв конституційності нормативних актів на формальні та змістовні. Доведено, що “змістовність” і “формальність” є ознаками не критеріїв конституційності нормативних актів, а об'єктів відповідного конституційного контролю: 1) змісту нормативного акта та 2) процедури його розгляду, ухвалення чи набрання чинності. В результаті запропоновано усунути суперечності в ч. 1 ст. 152 Конституції України, виклавши її в наступній редакції: “Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремі частині, якщо їх зміст не відповідає Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності”;

- розмежування *зовнішнього і внутрішнього конституційного контролю*, де під останнім маються на увазі дії суб'єктів владних повноважень, спрямовані на скасування власних актів, з мотивів їх неконституційності;

- пропозиції стосовно зміни процедури розгляду справ щодо конституційності законів за конституційними скаргами, зокрема, шляхом збільшення впливу Великої Палати Конституційного Суду України на ухвалення остаточних рішень у таких справах, в тому числі шляхом встановлення порядку вилучення справ від сенатів на розгляд Великої Палати за рішенням повного складу Суду;

- обґрунтування підстав для зміни юридичних позицій Конституційним Судом України та внесення відповідних змін в Закон України “Про Конституційний Суд України”;

- пропозиції щодо конституційного уповноваження судів загальної юрисдикції безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності нормативних актів, які підлягають застосуванню при вирішенні судових справ.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження використані та мають перспективу використання: у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства України щодо діяльності Конституційного Суду України; у правозастосовній практиці – суддями Конституційного Суду України, суддями судів загальної юрисдикції; у навчальному процесі – під час викладання та вивчення курсів «Конституційне право України», «Конституційна юстиція», інших спеціальних курсів з конституційно-правової проблематики, а також при підготовці відповідних посібників, підручників, науково-практичних коментарів тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження, включаючи рекомендації та висновки, що містяться в ньому, є результатом особистого творчого пошуку автора. У співавторстві підготовлено та опубліковано статтю: Різник С. В., Федоренко В. Л. Поновлення авторитету Конституційного Суду України як запорука ефективного функціонування держави. *Право України*. 2015. № 5. С. 97–110. Особистий внесок автора становить 1/2 обсягу статті й полягає в концептуальному обґрунтуванні взаємозв'язку між суспільним авторитетом Конституційного Суду України та ефективністю його діяльності. Також у співавторстві підготовлено та опубліковано статтю: Мельник М. І., Різник С. В. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 149–159. Особистий внесок автора становить 1/2 обсягу цієї статті й полягає у теоретико-прикладному визначенні меж конституційної юрисдикції в діяльності Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. Серед праць, які додатково відображають результати дослідження у співавторстві опубліковано: Бориславська О. М., Заяць І. Я., Різник С. В. Власність Українського народу на землю як елемент конституційно-правового механізму забезпечення суверенітету України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 53. 2011. С. 101–117; Бориславська О. М., Різник С. В. Організація державної влади в сучасному світі: конституційно-правова енциклопедія. Львів: Паіс, 2012. 456 с.; Конституційне право зарубіжних країн. Том 2.: Особлива частина / під ред. д.ю.н., проф. Н.В. Мішиної та доц. В.О. Міхальова. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. 336 с.; Бориславська О. М., Заяць І. Я., Різник С. В. Конституційне право зарубіжних держав: навчально-методичний посібник. Київ: Ін Юре, 2015. 360 с. У зазначених працях особистий внесок автора полягає в характеристиці діяльності органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн та України і аналізі методології оцінювання ними конституційності нормативних актів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, оприлюднені, зокрема, на: Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Конституції України, 20-річчю незалежності України, 350-тиріччю Львівського національного університету імені Івана Франка, 70-річчю кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24-25 червня 2011р.); III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Правові реформи в Україні” (м. Київ, 06 жовтня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Державотворення та правотворення в період реформ: питання теорії та практики” (м. Київ, 19-20 квітня 2012 р.); XIX Звітній науково-практичній конференції "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні", (м. Львів, 7-8 лютого 2013 р.); XXI Звітній науково-практичній конференції "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні" (м. Львів, 4–5 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей", (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “X Закарпатські правові читання” (м. Ужгород, 19-21 квітня 2018 р.); II

Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні” (18-19 жовтня 2018 року, м. Чернівці); III Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні” (24-25 жовтня 2019 року, м. Чернівці).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені у 40 наукових працях: 1 одноосібній (індивідуальній) монографії, 24 статтях, опублікованих у фахових виданнях України та виданнях зарубіжних держав, в 9 доповідях у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та у 6 наукових виданнях, які додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, які поділяються на 20 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (437 найменувань) та додатків. **Загальний обсяг дисертації** становить 473 сторінки, список використаних джерел – на 58 сторінках, додатки – на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено її зв’язок із науковими планами та програмами, визначено мету і завдання, об’єкт, предмет і методи дослідження, наведено теоретичну, нормативну та емпіричну базу дослідження, висвітлено наукову новизну одержаних результатів, теоретичне і практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію матеріалів дисертації, її структуру й обсяг.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження. Генеза ідеї, сутність явища та правова природа забезпечення конституційності нормативних актів» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-методологічні підходи до аналізу конституційності нормативних актів»* наголошено, що сутність поняття та явища «конституційність нормативних актів» може бути повноцінно розкрита лише в порядку поетапного процесу осмислення феномена конституції, мети і першопричин формування доктрини конституціоналізму, практики її впровадження у державотворчу та правозахисну діяльність активних учасників суспільних відносин різного рівня та різних суспільств. З цією метою підкреслено, що для дослідження обраної теми необхідно послуговуватися широким спектром методів, які охоплюють загальнонаукові та спеціально-наукові способи пізнання, активно застосовуючи принципи повноти, всебічності, системності, обґрунтованості та комплексності дослідження.

Зазначено, що зміст поняття конституційності нормативних актів неможливо з’ясувати без коректного розуміння феномену самої конституції, від чого цілковито залежить ставлення як до мети, так і до результату процесу оцінювання нормативних актів на предмет відповідності їх конституції. Конституція ж, яка хоча й має різні прояви, повинна розумітися як комплексний і цілісний правовий акт, де здійснення (разом, спільно) влади народом, що досяг рівня розвитку політичної нації, є ключовим і визначальним, сутнісним компонентом, що створює необхідні

передумови для її дієвості. Це дає можливість бачити в Конституції систему спільних, універсальних та національних цінностей і принципів, волю Українського народу та пов'язані з нею національні інтереси (національну ідею). Таким чином, Конституція України постає як акт триваючого націєтворення, усвідомлення та реалізації народом своєї сили (влади) творити і захищати власну державу, спільними зусиллями всіх для забезпечення прав та інтересів кожного зокрема.

Відповідно, і конституційність нормативних актів розглянуто в двох основних значеннях: об'єктивному та офіційному. Об'єктивна конституційність нормативних актів – це їх іманентна властивість в правовій державі, що впливає з самої природи актів та сутності суб'єкта владних повноважень, що ухвалив їх. Об'єктивна неконституційність нормативних актів є юридичним дефектом, що здійснює шкідливий вплив на функціонування держави і суспільства, спотворює її призначення, створює небезпеку для демократії, верховенства права і прав людини, а тому потребує з'ясування та усунення з метою досягнення внутрішнього узгодження усієї правової системи та суспільного консенсусу, найповнішим писаним виразником якого є Конституція. Офіційна конституційність (неконституційність) нормативних актів - це встановлена рішенням Конституційного Суду України в порядку остаточного конституційного контролю чи судом загальної юрисдикції через проміжний конституційний контроль відповідність чи суперечність нормативного акта і Конституції України.

У підрозділі 1.2 *«Першопричини виникнення та розвиток ідеї конституційності нормативних актів в державах західної демократії»* відзначено, що з'ясування сутності конституційності нормативних актів неможливе без глибинного розуміння визначальних подій, що відбувалися у світі та Європі (принаймні з XVI століття н. е.). Доведено, що хоча конституційний контроль нормативних актів в повній мірі вперше реалізувався в діяльності Верховного Суду США, цей факт нерідко помилково розглядається як результат виключно філософсько-правових ініціатив батьків-засновників США, зокрема їх сучасника – Джона Маршала. Приблизно таке ж підкреслено персоналістське уявлення щодо підстав формування континентальної моделі конституційної юстиції спостерігається і у вітчизняній літературі щодо постаті Г. Кельзена, який сприймається чи не єдиним автором названої моделі (невипадково її прийнято називати – кельзенівською). Не применшуючи високого внеску Г. Кельзена в утворення перших конституційних судів на континенті, в підрозділі підкреслено численність факторів і людей, які вплинули на шлях становлення і розвитку судового конституційного контролю в Європі.

Відзначено, що в світовій державотворчій практиці війни й інші суспільні потрясіння стають переважно рушіями конституційних змін. Людство без указаних драматичних мотивацій часто виявляється нездатним самотійно усвідомлювати необхідність конституційного розвитку. Але навіть трагічні події початку XX століття спонукали європейців зробити лише половинчасті висновки. Утворені 1920 року спочатку в Австрії (а трохи пізніше в Чехословаччині) перші в світі спеціалізовані органи конституційного контролю, засвідчили виникнення європейської (романо-германської, континентальної, кельзенівської) моделі

конституційного правосуддя. Проте ані належної компетенції, ані необхідного авторитету ці суди не отримали і в тридцятих роках уже практично не працювали.

Тобто, ідея конституційного контролю, навіть в світлі жорсткого нормативізму Г. Кельзена, заперечення ним юридичного значення природнього права, скептичне ставлення до неписаних правових принципів і цінностей, сприйняття Конституції виключно як акту позитивного права найвищої юридичної сили, розглядалися значною частиною тодішньої правничої та політичної спільноти в континентальній Європі як небезпечні ініціативи, що можуть або завдати шкоди сталості державного регулювання суспільних відносин, або ж посягти на здійснення влади народом. Відтак, американський чи навіть британський варіант судового контролю “в чистому вигляді” в той момент наперед не мали жодних перспектив для практичної реалізації. По суті, романо-германська модель конституційного контролю, запропонована Г. Кельзенем, стала компромісним способом виходу з ситуації, єдино можливим до практичного втілення. Тому, незважаючи на фактичну невдачу спеціалізованого судового конституційного контролю в Європі у міжвоєнний період, він дав можливість підготувати суспільну і наукову думку до безальтернативності забезпечення конституційності нормативних актів пізніше, але вже на основі позиціонування національних конституцій не лише як найвищих нормативних актів в системі джерел позитивного права, а як актів установчої влади народів, що виразно визнали визначальні цінності верховенства права, прав людини та конституційної демократії.

У підрозділі 1.3 *«Впровадження та розвиток ідеї конституційності нормативних актів в Україні»* зазначено, що саме Друга світова війна внесла вирішальні корективи у подальший розвиток конституційної юстиції в світі, а народи держав Західної і Центральної Європи, після завершення війни, остаточно усвідомили цінність ідеї забезпечення конституційності нормативних актів. Країни ж СРСР, в т. ч. Україна, на довгі роки опинилися за межами процесу утвердження європейської демократії та прогресивного конституційного поступу. Відзначено, що принаймні для тих українців, які проживали на території підконтрольній Чехословацькій республіці, ідея спеціалізованого конституційного контролю була відома значно раніше, ніж для більшості інших жителів європейського континенту. Звернуто увагу, що до складу «другого скликання» Конституційного Суду Чехословаччини у травні 1938 року увійшов Ілля Гаджега – голова Ужгородського суду Підкарпатської Русі. Інформація про факт перебування українця в складі одного з двох перших в світі конституційних судів опублікована у вітчизняній літературі вперше.

Підкреслено, що лише після проголошення державної незалежності та прийняття Конституції 28 червня 1996 року, повноцінно покладено початок конституційної юстиції в Україні. В цей момент національна адаптація ідеї конституційного контролю в Україні розглядалася прогресивними науковцями і практикаками як один з засобів демократизації нової незалежної держави на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень. Кожна з цих засад мала гарантувати високий авторитет Конституційного Суду

України як основний інструмент його ефективності в межах виконання місії щодо утвердження верховенства Конституції України на всій території держави. Але практика реалізації цих намірів і принципів не відповідала їхнім деклараціям. Тому й закономірно, що подальша оцінка суспільством діяльності Конституційного Суду України постійно знижувалася – від конструктивної критики (1999–2003), аж до пропозиції 2013–2020 років щодо припинення повноважень суддів та/або його ліквідації. Останнє було спричинено переважно тим, що створений для правової охорони вітчизняної Конституції як засобу забезпечення прав людини, демократії, верховенства права Конституційний Суд в той момент не впорався зі своїм завданням. З плином часу, з пасивного свідка деструктивної діяльності вітчизняного політикуму, перетворився на її безпосереднього учасника, в тому числі шляхом ухвалення Рішення Конституційного Суду від 30 вересня 2010 року № 20-рп. Це рішення на наступні роки стало деструктивно визначальним для національної правової системи, в неприйнятний спосіб змінивши конституційний лад в Україні та значною мірою призвівши до демонтажу здобутих переваг ще крихкої системи стримувань і балансів між «гілками» влади. Це рішення, поряд з накопиченим несприйняттям порушення прав і свобод людини, необмеженості державної влади, недієвості формально проголошених демократичних цінностей і неефективності владних інституцій в Україні, стало однією з причин вимушеної реалізації Українським народом свого природного права на опір – Революції Гідності.

У підрозділі 1.4 *«Забезпечення конституційності нормативних актів як гарантія утвердження універсальних і національних правових принципів та цінностей в Україні»* зосереджено увагу на тому, що для заміни звиклого для українського суспільства невдоволення владою на проактивну громадянську позицію вкрай необхідне чітке визнання дієвості верховенства права, інших універсальних правових цінностей не як абстрактних філософсько-правничих категорій, а як практичного орієнтиру в державотворчому процесі, писаним виразником яких є національна Конституція. Відтак, верховенство права та інші універсальні правові цінності одночасно постають у двох проявах: як критерії конституційності нормативних актів і засоби захисту Конституції, з однієї сторони, та як об'єкти захисту Конституцією, з іншої.

Зазначено, що якщо *визнання* верховенства права без забезпечення конституційності законів та інших нормативних актів, очевидно, – можливе, то його *дієвість*, без відповідного забезпечення – немислима. Тому практика розвитку конституціоналізму в Україні переконливо свідчить про *необхідність доповнення визнаного в Європі списку елементів верховенства права (правовладдя) ще однією складовою: забезпечення конституційності нормативних актів*. Цей крок матиме не лише доктринальне, але й вагоме практичне значення, орієнтуючи кожну державу, яка офіційно визнала універсальні правові цінності, в першу чергу – верховенство права, на конкретні способи і засоби їх щоденного гарантування. Такими засобами, в першу чергу, є національні системи забезпечення конституційності нормативних актів, в кожній країні - зі своїми особливостями та відмінностями, але всюди з однаковою метою - захисту людини від неконституційних посягань на її права і свободи.

Розділ 2 «Система забезпечення конституційності нормативних актів в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Загальна характеристика системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні»* підкреслено, що в Україні триває потреба в удосконаленні якісної, дисциплінованої та високо організованої системи забезпечення конституційності нормативних актів, *єдиним центром, але не єдиним суб'єктом якої, є Конституційний Суд України*. Обґрунтовано, що реальне досягнення закріпленої в Конституції України мети забезпечення конституційності нормативних актів можливе лише за умови повноцінного долучення до справи якомога ширшого кола активних учасників. Зараз ця система завершує своє формування в Україні в логічну множину взаємопов'язаних суб'єктів та інших елементів, засобів, що утворюють єдине ціле, взаємодіючи між собою задля досягнення стратегічної мети, що виразно закріплена в національній Конституції і полягає в тому, щоб закони та інші нормативно-правові акти приймалися на основі Конституції України і відповідали їй.

Акцентовано увагу, що сьогодні цю систему складають: Конституційний Суд України, який здійснює виключну функцію остаточного конституційного контролю нормативних актів; суди загальної юрисдикції, уповноважені здійснювати проміжний конституційний контроль нормативних актів; Президент України як суб'єкт комплексного, проміжного конституційного контролю та прямого конституційного нагляду; Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, не менше як сорок п'ять народних депутатів та інші суб'єкти звернення до Конституційного Суду України, які здійснюють безпосередній (прямий) конституційний нагляд; громадяни України, суб'єкти громадянського суспільства, інші організації, підприємства та установи, що здійснюють опосередкований конституційний нагляд. Без сумніву, усі перелічені суб'єктні елементи системи забезпечення конституційності нормативних актів у виключних випадках можуть потребувати втручання і зі сторони суб'єкта первинного конституційного контролю, яким закономірно є Український народ як носій суверенітету та єдине джерело влади в Україні.

У підрозділі 2.2 *«Конституційний Суд України як єдиний орган остаточного конституційного контролю»* підкреслено, що буквально трактування класичної теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також назва, специфіка провадження та інші характеристики Конституційного Суду України постійно вносять нечіткість у визначення його місця в системі органів державної влади загалом та в системі забезпечення конституційності нормативних актів зокрема. Але з прийняттям змін до Конституції України щодо правосуддя 2016 року та, відповідно, – значно чіткішим виокремленням Конституційного Суду, як відмінної від судів загальної юрисдикції інституції, з прийняттям інших нововведень (запровадження конституційної скарги, позбавлення Суду обов'язку офіційного тлумачення законів, вилучення з тексту Конституції Розділу VIII («Правосуддя») тих його норм, що були присвячені регулюванню відносин, пов'язаних з діяльністю Конституційного Суду та ін.) зроблено важливий крок до нового, більш виразного, позиціонування Конституційного Суду України, правова природа якого не

обмежується рамками лише однієї з гілок влади. Відзначено, що перебування Конституційного Суду України за межами “традиційної” системи судової влади не має бути підґрунтям для намагань визначати Суд “політико-правовим” органом з невиразними статусом та компетенцією. Доведено, що дієвість ідеї забезпечення конституційності нормативних актів гарантується найбільше якраз через *судовий* конституційний контроль і, що саме суди сьогодні стали найавторитетнішими захисниками конституцій у світі, а конституціоналізм найбільш успішно захищається засобами судової влади.

Запропоновано послідовно вирішити п’ять основних комплексних проблем конституційної юстиції в Україні, якими є: 1) недостатня захищеність та дієвість Конституції України, що зумовлена в першу чергу: 2) часто суперечливою, непереконливою, інколи помилковою практикою Конституційного Суду України, що є, в свою чергу, наслідком: 3) недостатньої компетентності окремих суддів, що теж зумовлено: 4) неякісною кадровою роботою суб’єктів формування Суду, яка первинно спричинена: 5) запереченням та/або нерозумінням вітчизняним політикумом і суспільством цінності конституційного контролю для існування демократичної, правової держави. Підкреслено особливу важливість забезпечення максимально аполітичного організаційно-правового механізму якісного обрання (призначення) суддів КСУ. Наголошено на важливості досягнення високого рівня суспільної легітимності органу остаточного конституційного контролю. Будучи покликаним приймати рішення, без огляду на тимчасову думку більшості, на основі сталих приписів Конституції України, Конституційний Суд не може абстрагуватися від суспільства в межах якого функціонує. Інакше кажучи, його рішення, мають визнаватися учасниками суспільних правовідносин незалежно від їх особистої оцінки конкретного юридичного питання. Відсутність такого визнання нівелює будь-які зусилля щодо забезпечення Судом конституційності нормативних актів.

У підрозділі 2.3 *«Суди загальної юрисдикції як суб’єкти проміжного конституційного контролю»* здійснено детальний аналіз діяльності судів загальної юрисдикції, зокрема питань, пов’язаних із забезпеченням обґрунтованого співвідношення їхніх функцій та повноважень в сфері забезпечення конституційності нормативних актів, стан готовності як судової системи загалом, так і суддів зокрема, до виконання своєї частини загальнодержавного завдання з утвердження верховенства Конституції України. Цей аналіз здійснено з врахуванням того, що завдання, які нині ставить суспільство перед вітчизняною судовою владою, суттєво відрізняються від тих, що традиційно вимагалися раніше. Тепер від суду як інституційного втілення справедливості замість каральних функцій чи формального вирішення юридичних спорів очікується здійснення правосуддя на основі принципів верховенства права та Конституції України, які діють безпосередньо та не можуть підмінятися актами законодавчої чи виконавчої влади. У вказаному аспекті повноцінне і правильне застосування судами Конституції України має надзвичайно важливе значення.

Відзначено, що виключна конституційна юрисдикція, хоча й має конкретні межі, в жодній мірі не позбавляє суди загальної юрисдикції їх обов’язку застосовувати чинний закон при розгляді справи тільки в тому випадку, якщо він не

суперечить Конституції. Це, на перший погляд, очевидне твердження дуже складно втілюється на практиці, незважаючи на те, що питання конституційності закону чи іншого нормативного акта в умовах подальшої демократизації України закономірно все частіше постає перед судами при розгляді різних категорій справ. Очевидно, що і надалі максимально коректне та ефективне застосування компетенційного інструментарію судами загальної юрисдикції при застосуванні ними Конституції України набуватиме все більшого значення, особливо в контексті запровадженого інституту конституційної скарги.

У підрозділі 2.4 «Європейський суд з прав людини та його вплив на систему забезпечення конституційності нормативних актів в Україні» зазначено, що в умовах глобалізації та посилення впливу міжнародної спільноти на стан внутрішніх справ кожної держави, злагоджена взаємодія національного законодавства та міжнародного права напряду впливає на рівень забезпечення прав і свобод людини, функціонування міжнародного правопорядку, дієвість національних конституцій. Також наголошено на «змістовній синергії» між Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Конституцією України. Акцентовано увагу на важливості коректного застосування практики ЄСПЛ при здійсненні конституційного правосуддя в Україні, здійснено загальну характеристику справ конституційно-правового змісту з практики Суду ЄС, інших міжнародних та зарубіжних судових інституцій.

Аргументовано, що Конституційний Суд України не може вирішувати питання конституційності нормативних актів, які стосуються безпосереднього порушення прав людини та з приводу яких є відповідні юридичні позиції ЄСПЛ, всупереч цим позиціям, якщо інше вирішення питання не буде спеціально і переконливо аргументоване рішенням КСУ. Запропоновано концепцію щодо оцінювання Конституційним Судом практики ЄСПЛ як власної практики з аналогічним застосуванням щодо неї принципів *stare decisis (jurisprudence constante)*, правил зміни юридичних позицій та ін.

Розділ 3 «Методологія оцінювання конституційності нормативних актів» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Загальна характеристика методології оцінювання конституційності нормативних актів» взято до уваги, що при здійсненні конституційного правосуддя неможливо керуватися суворим набором однозначних правил, які покроково спрямовували б суддю в його індивідуальному чи колективному, разом з колегами, пошуку істини в справі. Очевидно, що цей процес значно складніший, багатокомпонентніший та зумовлений, водночас, численними факторами. Але це не означає, що їх не можна описати і консолідувати для підвищення якості прийняття рішень тими, хто взяв на себе велику відповідальність тлумачити Конституцію та захищати її від порушень. Той факт, що вплив суспільства, особистих переконань судді чи інших суб'єктивних факторів на конституційне правосуддя неможливо заперечувати, не означає, що вони мають набувати визначального характеру. Відтак, безсторонність, неупередженість, незалежність та обгрунтованість рішень КСУ неможливо досягти без чіткої і виразної методології оцінювання конституційності нормативних актів, визнаної

правничою спільнотою та самим Судом. В підрозділі ретельно охарактеризовано в чому полягає ця методологія, з яких елементів (алгоритмів, етапів, кроків) складається, наскільки підлягає вона узгодженню та практичному застосуванню в Україні. Наголошено, що кожен з етапів методології оцінювання конституційності нормативних актів має свою внутрішню структуру, відповідно, чим якісніше реалізовані усі доступні методи і засоби реалізації кожного з них, тим вищі шанси отримання вірного загального висновку щодо конституційності нормативного акту. Враховано, що загальна методологія, а також її структурні компоненти найбільш застосовні до діяльності Конституційного Суду України, проте в значній частині можуть братися за основу і при оцінці конституційності нормативних актів й іншими суб'єктами конституційного контролю чи нагляду.

У підрозділі 3.2 «Оцінювання підстав для здійснення конституційного контролю» уважно розглянута проблема критеріїв відкриття конституційного провадження, встановлення і дотримання строків його здійснення Конституційним Судом України. Звернуто увагу, що нерідко, саме на цьому первинному етапі, який так малопомітний широким верствам суспільства, і вирішуються (з різним ступенем успішності) найскладніші конституційні проблеми. Наголошено, що в практиці Конституційного Суду відсутні усталені критерії, які б вносили ясність у мотивацію Суду одні справи розглядати вчасно (а то й – передчасно), а інші – не вирішувати протягом строків, які виходять далеко за межі, визначені законом. Зроблено висновок, що потребують більш імперативного законодавчого визначення приписи щодо темпоральних обмежень конституційного провадження та свого більш детального доктринального обґрунтування – критерії для вирішення питання щодо відкриття (відмови у відкритті) конституційного провадження.

Особливу увагу приділено доктрині “політичного питання”. Акцентовано на тому, що доцільність посилення на неї Судом слід розглядати беручи до уваги мету уникнення двох крайнощів: політизації Конституційного Суду, з одного боку, та деструктивної (штучної, показної) його аполітичності – з іншого. Зроблено висновок, що Конституційний Суд України, який, справді, зобов'язаний здійснювати виключно правову, а не політичну діяльність, не може, тим не менше, усунути від вирішення *юридичних проблем*, навіть, якщо вони мають, водночас, характер *політичного конфлікту*.

У підрозділі 3.3 «Тлумачення нормативних актів – об'єктів конституційного контролю та Конституції України» констатовано, що навіть прості та однозначні приписи законодавства і Конституції України потребують щоразу тлумачення-з'ясування як мисленнєвого процесу кожного, зокрема й судді, перед тим, як приймати рішення щодо їх застосування. Відтак для правильного тлумачення юридичних (в тому числі й конституційних) норм необхідні чіткі методологічні підходи. Натомість, традиційні дискусії між текстуалістами та ориджиналістами з одного боку, «активістами», інструменталістами, прагматиками та іншими, з іншого, який уже багато років триває в США та деяких країнах заходу для української наукової та прикладної царини, не надто доречні.

Визнано особливу цінність наукових праць з юридичної герменевтики для досягнення цілей забезпечення конституційності нормативних актів в Україні.

Водночас зазначено про їх недостатність в питаннях тлумачення Конституції, де додатково необхідні фахові знання конституційно-правової науки, професійне розуміння засад конституціоналізму. Обґрунтовано, що тлумачення окремих приписів Конституції при розгляді конкретних справ щодо конституційності нормативних актів має ґрунтуватися на сприйнятті її як змістовно цілісного акту, що містить найважливіші норми, принципи і цінності, що всі перебувають у нерозривному зв'язку між собою та підпорядковані титульним цілям – подальшій реалізації Українською нацією, усім Українським народом свого права на самовизначення, забезпеченню прав і свобод людини та гідних умов її життя, зміцненню громадянської злагоди на землі України, розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Наголошено на важливому методологічному значенні врахування різниці, при здійсненні тлумачення, між правовою природою Конституції як акту первинної влади Українського народу та нормативних актів органів державної влади і місцевого самоврядування. Телеологічний та аксіологічний методи тлумачення Конституції України, визначені як пріоритетні в методології оцінювання конституційності нормативних актів.

У підрозділі 3.4 *«Застосування основних критеріїв конституційності нормативних актів»* зазначено, що встановлення суперечності між Конституцією та нормативним актом відбувається за допомогою не лише методів тлумачення конституційних приписів та норм акта – об'єкта конституційного контролю, а й шляхом застосування критеріїв оцінювання його відповідності Конституції України. Критеріями конституційності нормативних актів є приписи Конституції України (формальні критерії), а також конституційні норми, принципи та цінності (змістовні критерії). Консолідованим критерієм конституційності нормативних актів є Конституція України. Проаналізовано практику застосування наведених критеріїв: 1) виключно як норм – правил поведінки (діяльності) суб'єктів правовідносин у їх буквальному значенні, без врахування конституційних принципів та цінностей; 2) застосування норм Конституції «в світлі» конституційних принципів та цінностей; 3) застосування закріплених в приписах Конституції принципів та цінностей; 4) безпосереднє застосування конституційних принципів та цінностей без «посередництва» писаних положень Конституції України. Наголошено, що коректне застосування універсальних та національних правових принципів і цінностей є найважливішою частиною методології оцінювання конституційності нормативних актів.

Серед універсальних конституційних принципів, які найчастіше виступають критеріями конституційності нормативних актів в Україні виділено: верховенство права, поділ державної влади, юридичну визначеність, пропорційність, рівність і справедливість. Проте звернуто увагу, що посилення на них в рішеннях Конституційного Суду, відбувається як у доречних, так і не зовсім, випадках. Власне уміння застосовувати універсальні правові принципи і цінності при оцінці конституційності нормативних актів вкрай затребуване в Україні, а їх застосування має відбуватися розумно, повноцінно, з адекватним запозиченням зарубіжного досвіду, найперше практики ЄСПЛ, але без копіювання та штучного «прилаштування» до національних обставин і особливостей. Зазначене дасть

можливість завершити первинне формування української доктрини конституційної юстиції на основі вихідного визнання, що безпосереднім (першочерговим) критерієм конституційності нормативних актів є приписи Конституції України, які відображають як універсальні правові принципи і цінності, цілі (місію) Конституції, ідеї конституціоналізму, так і волю Українського народу до утворення та розвитку сильної, демократичної, незалежної, національної держави.

Розділ 4 «Особливості оцінювання конституційності окремих видів нормативних актів» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 4.1 *«Конституційність законопроектів про внесення змін до Конституції України»* підстави для рішення Конституційного Суду України про невідповідність конституційних змін статтям 157 та 158 Конституції України поділено на два види: змістовні (внутрішні) та об'єктивно зумовлені (зовнішні). До змістовних підстав віднесено ухвалення висновку щодо неможливості внесення змін до Конституції: передбачення змінами скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина; спрямування змін на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. До об'єктивно зумовлених підстав – наявність умов воєнного або надзвичайного стану; наявність фактів розгляду того ж самого законопроекту протягом попереднього року, попередньої зміни відповідного положення Конституції України парламентом того ж самого скликання.

Підкреслено, що внесення змін до Конституції України є одним з найактуальніших питань сучасної науки вітчизняного конституційного права, яке, натомість, нерідко опиняється в центрі уваги не лише фахового середовища, а й представників громадянського суспільства, широких верств громадян України. В Україні проблема ускладнюється ще й тим, що подеколи цей процес, з превентивного юридичного механізму, перетворюється на об'єкт недобросовісних політичних маніпуляцій, від чого страждає авторитет вищих органів державної влади, в тому числі й Конституційного Суду, але передовсім – самої Конституції України. При цьому, не завжди враховується, що дієвий превентивний конституційний контроль за змінами до Конституції є одним з необхідних засобів утвердження верховенства права, правового запобігання повстанням і революціям. Там, де держава зуміла якісно реалізувати цю функцію гострі суспільні невдоволення, що переростають в масові протести позбавлені сенсу та перспектив, а тому практично не відбуваються.

У підрозділі 4.2 *«Конституційність законів про внесення змін до Конституції України»* відзначено, що чи не найбільшу відмінність у наукових поглядах, як в Україні, так і в світовій конституційній науці, викликає проблема оцінки конституційності вже схвалених парламентом законів, якими вносяться зміни до Конституції. Зроблено висновок, що закріплення на конституційному рівні превентивної перевірки законопроектів про внесення змін до Конституції України вирішує проблему лише частково, адже уважний підхід до питання чітко демонструє наскільки багато прямих та очевидних порушень Основного Закону може відбуватися вже після отримання висновку Суду щодо відповідності законопроекту статтям 157, 158 Конституції України.

Порівняльна характеристика підходів до цього питання в зарубіжних державах

дала можливість узагальнити, що: 1) національні конституції вкрай рідко передбачають конституційний контроль *законопроектів* про внесення змін до конституції (попередній контроль); 2) конституційний контроль уже *схвалених законів* про внесення змін до конституції, як звичайно, прямо не закріплюється в нормативних текстах, натомість органи конституційної юрисдикції нерідко самостійно формують практику з цього приводу, логічно враховуючи своє титульне завдання захисту конституції; 3) національні конституції або ж конституційна практика вказують на значну перевагу у здійсненні саме *процесуального* (формального, процедурного) контролю змін до конституції, а не його *змістовного* (сутнісного, субстантивного) варіанту; 4) в рідкісних випадках національні конституції прямо забороняють конституційний контроль змін до них.

Враховуючи зміст Конституції України, національну та зарубіжну конституційно-правову доктрину, обгрунтовано необхідність запровадження в практику Конституційного Суду України констатуючого конституційного контролю законів про внесення змін до Конституції України. Але підкреслено, що незастосування Судом закону про внесення змін до Конституції в порядку констатуючого конституційного контролю має відбуватися у виняткових випадках, в розумні строки з моменту ухвалення відповідного закону, коли йтиметься про очевидне порушення конституційних норм і принципів. Наголошено, що сам факт потенційного запровадження відповідної практики слугуватиме стримувальним чинником для можливих порушень конституційних процедур. Тож основна мета запропонованої констатуючої моделі наступного конституційного контролю полягає в тому, щоб одночасно: 1) гарантувати дієвий захист Конституції України від неконституційних втручань у її текст з боку парламенту; 2) виключити імовірність неконституційних (непередбачуваних) втручань у текст Конституції з боку самого Конституційного Суду.

У підрозділі 4.3 «*Конституційність міжнародних договорів України*» розкрито проблематику повноважень Конституційного Суду України щодо розгляду ним справ про конституційність міжнародних договорів, зокрема: тих, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість та перевірки чинних міжнародних договорів України. Відзначено, що конституційність міжнародних договорів, які вже набрали чинності на території України, не перевірялась КСУ жодного разу, попередньому конституційному контролю піддавався лише один договір перед його ратифікацією – Римський Статут Міжнародного кримінального суду. У таких умовах проблеми повноважень КСУ щодо перевірки міжнародних договорів на предмет їх конституційності не привертають достатньої уваги науковців. Тож, незважаючи на непрості юридичні та політичні проблеми, які потенційно можуть поставати під час реалізації Конституційним Судом повноважень щодо конституційності міжнародних договорів, практика у цій категорії справ дає мало відповідей на проблемні запитання. Це створює передумови для різного роду ненаукових припущень, які інколи можна спостерігати в політико-правовому дискурсі України. Одна з них полягає в тому, що оскільки відповідно до статті 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після внесення

відповідних змін до Основного Закону, то всі чинні в Україні міжнародні договори є завідомо конституційними. Цей висновок робиться приблизно за наступною логікою: “Оскільки укладення неконституційних міжнародних договорів Конституцією не допускається, то якщо міжнародний договір Україною укладено, значить він не суперечить Конституції України”. Тож такі хибні умовиводи виходять далеко за рамки описаної вище презумпції конституційності нормативних актів, яка залишає значно ширший простір для допущень (сприйняття, визнання за можливе) неконституційності чинних міжнародних договорів. Підтверджено важливість повноваження Конституційного Суду України щодо перевірки міжнародних договорів на конституційність для утвердження національного суверенітету та верховенства Конституції на всій території держави. В той же час, від його вирішення безпосередньо залежить й міжнародна репутація України, довіра міжнародних партнерів до взятих Україною на себе зобов’язань.

У підрозділі 4.4 *«Конституційність підзаконних правових актів в Україні»* відзначено, що проблеми забезпечення конституційності підзаконних правових актів поки залишаються без належного розв’язання. Це вносить дезорієнтацію потенційних суб’єктів звернень як до Конституційного Суду, так і до судів адміністративної юрисдикції, породжує ризики дублювання функцій відповідних інституцій. Адже, окрім оптимального стану справ, коли підзаконні акти відповідають законам, прийнятим, у свою чергу, відповідно до Конституції України, на практиці можуть виникати наступні ситуації, що потребують конституційно-правових вирішень: 1) підзаконний акт суперечить конституційному закону; 2) конституційний підзаконний акт суперечить неконституційному закону; 3) підзаконний акт відповідає неконституційному закону. Тож для їх якісного вирішення постановлені проблеми розглянуто в контексті особливостей оцінювання конституційності підзаконних актів, які є предметом як остаточного конституційного контролю Конституційним Судом України, так і проміжного конституційного контролю судами загальної юрисдикції.

Розділ 5 «Рішення Конституційного Суду України в справах щодо конституційності нормативних актів» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 5.1 *«Прийняття та аргументація рішень Конституційного Суду України»* визнано, що недостатність в Україні цілісних монографічних досліджень як юридичної аргументації, так і юридичної інтерпретації зумовлює доволі відмінні підходи до їх розуміння: від аналізу понять інтерпретації та аргументації як синонімічних, аж до суворого відмежування сфер і порядку їх здійснення. Безпосередньою причиною такої плутанини, у свою чергу, є намагання тлумачити ці поняття без проведення необхідного зв’язку між ними та об’єктами відповідних інтерпретації (тлумачення) та аргументації (обґрунтування). Підкреслено, що при оцінюванні конституційності нормативних актів, тлумачення юридичних приписів та аргументація юридичних позицій не відбуваються відмежовано і автономно, про що згадувалося вище. Вони є невід’ємно пов’язаними компонентами цілісного процесу оцінювання конституційності нормативних актів, в якому для інтерпретації потрібні методи (засоби) аргументації, і, навпаки.

Відмежовано призначення та значення аргументації резолютивної частини

рішення Суду, викладом якої є його мотивувальна частина, та аргументації кожної юридичної позиції Суду зокрема. Таким чином, переконлива аргументація рішення становить поєднання його аргументованих юридичних позицій, кожна з яких у свою чергу, є безпосереднім, або опосередкованим аргументом резолютивної частини рішення. Відповідно, неаргументовані тези рішення Конституційного Суду навряд чи можуть вважатися його юридичними позиціями взагалі, навіть якщо і сформульовані у традиційній для них “підсумовуючій” формі. Не зовсім вдалим охарактеризований сам термін “мотиваційна” частина рішення Суду, адже в ній мають викладатися власне його аргументи, а не мотиви прийняття. Тож основне завдання аргументаційної (мотиваційної) частини рішення Суду – переконати фахову правничу спільноту та широкі верстви українського суспільства в його правильності (справедливості). Не визнане (не сприйняте) правничою спільнотою, політикумом і широкими верствами суспільства рішення Конституційного Суду часто є свідченням і наслідком його слабкої аргументації.

В підрозділі також обґрунтовано можливість зміни юридичної позиції Конституційного Суду України, проаналізовано попередні випадки, коли Суд вже відступав від своїх юридичних позицій. Натомість підкреслено, що здебільшого такі випадки були не стільки ознакою прагнення удосконалити власну практику, скільки проявом певної непослідовності, далеко не завжди зумовленої методологічними, доктринальними чи соціальними чинниками. Відтак, порушено питання щодо започаткування практики належної (аргументованої) зміни відповідних юридичних позицій Конституційного Суду з вибором ним найбільш оптимальних процесуальних способів для найбільш ефективною практичною імплементації відповідних рішень та кращого розуміння їх суспільством.

У підрозділі 5.2 *«Особливості прийняття рішень у справах за конституційними скаргами»* підкреслено, що термін «конституційна скарга» в різних державах наповнений різним змістом, від повної конституційної скарги з найпростішим правом індивідуального доступу до конституційного правосуддя і найширшим об’єктом оскарження, і до суворо нормативного варіанта зі складним доступом та найвужчим предметом оскарження. Саме другий варіант обрано в Україні, що зводиться, зрештою, до вирішення питань про конституційність закону, застосованого в остаточному судовому рішенні. Отже, традиційні дискусії щодо того, яка з моделей конституційної скарги дієвіша – повна чи нормативна, в Україні набувають недоречного характеру. З однієї сторони, можливість оскаржити до Конституційного Суду України лише конституційність закону засвідчує значно вужчий предмет українського варіанту конституційної скарги, навіть у порівнянні з її нормативною моделлю. З іншої сторони, конституційність законів, як найважливіших актів парламентів, часто взагалі не включається національними конституційними законодавствами до предмета конституційної скарги, а потребує складніших процедур та спеціальних суб’єктів звернення. Таким чином, наявне в Україні право громадян і юридичних осіб звертатися за оцінюванням конституційності законів, але без права порушити питання щодо конституційності підзаконних нормативних актів, унікальна модель конституційної скарги, аналогії,

якому закордоном відсутні. Це дає підстави позначати її *статутною* (а не нормативною, як звиклося) конституційною скаргою.

Крім того, критично оцінено нормативне регулювання порядку вирішення питань конституційності законів не повним складом Суду – сенатами, зроблено низку інших застережень і пропозицій з порушеної проблематики. Відтак, підсумовано, що конституційна скарга зможе ефективно спрацювати у вітчизняних реаліях лише в разі дуже уважного та всебічного підходу до здійснення взаємоузгодженої роботи, орієнтованої на випередження небажаних подій, передбачення загроз (ризиків), які можуть виникнути в процесі втілення ідеї конституційної скарги в життя. Тільки така постановка питання, а не запізніла реакція (як не раз траплялося раніше), дасть змогу запобігти або, принаймні, мінімізувати ризики, що можуть завадити конституційній скарзі відбутися в Україні як дієвому засобу забезпечення конституційності нормативних актів.

У підрозділі 5.3 *«Юридичні наслідки рішень Конституційного Суду України»* детально проаналізовано низку невирішених досі теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з юридичними наслідками рішень Конституційного Суду України". Звернуто увагу, що зазначена проблематика не була б настільки гострою, якби згладжувалася ефективною практикою правозастосування, як це відбувається в державах зі сталими традиціями демократичного урядування та судівництва. В Україні ж вона призводить лише до малопомітного, але від цього ще більш небезпечного стану правової невизначеності, чому є велика кількість прикладів, належної уваги яким в науці конституційного права до сьогодні не надавалося. Зокрема в підрозділі розкрито питання виконання рішень КСУ, відкладення дати втрати чинності нормативних актів, визнаних неконституційними, юридичні наслідки визнання нормативних актів такими, що відповідають Конституції України, процесуальні аспекти видання забезпечувальних наказів Конституційним Судом України та ін. В підрозділі уважно проаналізовано уже допущені факти неоднакового розуміння юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України, причини, що до цього призвели, а також запропоновано варіанти вирішення наявних і потенційних проблем у цій сфері.

У підрозділі 5.4 *«Окрема думка судді Конституційного Суду України»* відзначено, що певна, можливо надмірна, лаконічність нормативного регулювання інституту окремої думки в Україні все ж не завадила йому стати невід'ємним та уже звичним елементом української конституційної юстиції. А в особливо загрозливій для вітчизняного конституційного правосуддя періоди - була чи не єдиним способом для принципівих суддів Конституційного Суду хоч якось впливати на ситуацію в державі, зменшуючи шкоду, що завдавалась перспективам демократичного розвитку України, реалізації самої ідеї конституційного контролю на території держави несправедливими судовими рішеннями, поступово набираючи ознак концептуального підґрунтя для потенційного виправлення ситуації.

Підсумовано, що сьогодні важливим завданням науки конституційного права є не дискусія навколо очевидного факту наявності впливу окремих думок на розвиток конституційної юстиції, а з'ясування ступеня та меж цього впливу, враховуючи критерії різного рівня, розглядаючи їх через призму таких явищ і понять як

справедливість, обґрунтованість і легітимність рішень Конституційного Суду, слушність та помилковість окремих думок, інші їх ознаки, вплив усіх цих чинників на авторитет Конституційного Суду України та ризики з цим пов'язані. Крім того, в підрозділі обґрунтовано необхідність припинення ставлення до окремої думки як до факультативного способу задоволення особистих професійних амбіцій, оприлюднення власних філософських роздумів на мало пов'язані з предметом справи теми. Зміст та причини, що зумовили подання окремої думки, мають бути безпосередньо пов'язані з рішенням Суду, конкретно виявляти його недоліки, маючи на меті чітку перспективу їх усунення та недопущення в майбутньому.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, яке виявилось у розробці концептуальних засад розуміння явища конституційності нормативних актів, розробки методології їх оцінювання на предмет відповідності Конституції України та пропозицій щодо удосконалення системи забезпечення конституційності нормативних актів в Україні.

Виконання мети і завдань дослідження дозволило сформулювати низку важливих теоретичних та прикладних висновків, пропозицій та рекомендацій.

1. З'ясування генези конституційності нормативних актів неможливе без встановлення зв'язку між сьогоденням і подіями, що відбувалися в Європі та світі, починаючи, принаймні, з XVI століття. При цьому, необхідно враховувати, що відмінність ідеї конституційності нормативних актів, яка виникла безпосередньо з доктрини конституціоналізму на основі теорії природного права, полягала в обґрунтуванні необхідності запровадження більш дієвих, практичних механізмів обмеження державної влади з метою гарантування демократії, недопущення порушень прав людини. Ця ідея змінила усталені в класичному природно-правовому підході безпосередні критерії оцінювання актів носіїв вищої державної влади – з неписаних моральних та правових принципів і цінностей (в першу чергу – справедливості) на писану Конституцію – в якій (відкрито чи імпліцитно) відображено як зазначені принципи (цінності), так і встановлені народом норми поведінки (діяльності) найважливішого суспільного значення.

2. В той же час, практично одразу термін «конституція» почав використовуватися в різних державах світу в двох протилежних значеннях та їх поєднаннях: а) як засіб стримування абсолютної влади та захисту прав людини (первинне, демократичне значення); б) як засіб узурпації влади, придушення народо- та правовладдя (автократичне значення). Відповідно, набувши семантичної форми автоантоніму (контроніму) термін «конституція» і на сьогодні, маючи однакове написання (звучання), наділений окремими суспільствами не просто неоднаковими, а протилежними смисловими навантаженнями. Україна досі належить до держав, де вибір між цими двома підходами залишається невиразним і суперечливим, що є вагомою перешкодою повноцінному впровадженню ідеї конституційності нормативних актів в національну державотворчу практику. Тому, ключовим завданням сучасної науки конституційного права України є формування

узгодженої правової доктрини, згідно якої, національна Конституція буде виразно визнана суспільством правовим актом найвищої юридичної сили, результатом здійснення первинної (установчої) влади Українського народу, що містить виклад спільних для сталої більшості громадян України універсальних та національних правових цінностей і принципів, покликаної орієнтувати державу на виконання її головного обов'язку - утвердження і забезпечення прав і свобод людини, захисту людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки.

3. Конституційність нормативних актів слід розглядати у двох основних значеннях: об'єктивному та офіційному. Відповідно, об'єктивна конституційність нормативних актів – це їх іманентна властивість в правовій державі, що впливає з самої природи актів та сутності суб'єкта владних повноважень, що ухвалив їх. Приймаючи нормативний акт, такий суб'єкт повинен (природно здатен) здійснювати лише ту владу, яка походить від народу – її єдиного джерела та відповідає визнаням народом універсальним і національним цінностям та принципам. Влада, що не походить від народу та не утверджує визнані ним цінності та принципи, наповнює нормативний акт, який приймається з її застосуванням, неправовим, неконституційним змістом. Об'єктивна конституційність (неконституційність) - це юридична властивість нормативного акта, що не залежить від зовнішніх її оцінок та полягає в об'єктивній наявності чи відсутності суперечностей нормативного акта і Конституції України. Об'єктивна неконституційність нормативних актів є юридичним дефектом, що здійснює шкідливий вплив на функціонування держави і суспільства, спотворює її призначення, створює небезпеку для демократії, верховенства права і прав людини, а тому потребує з'ясування та усунення з метою досягнення внутрішнього узгодження усієї правової системи та суспільного консенсусу, найповнішим писаним виразником якого є Конституція. Офіційна конституційність (неконституційність) нормативних актів - це встановлена рішенням Конституційного Суду України в порядку остаточного конституційного контролю чи судом загальної юрисдикції через проміжний конституційний контроль відповідність чи суперечність нормативного акта і Конституції України. Юридичним наслідком офіційно встановленої Конституційним Судом України неконституційності нормативного акта є визнання його неконституційним та втрата чинності; судом загальної юрисдикції - незастосування нормативного акта при вирішенні судової справи з наступним зверненням до Верховного Суду для порушення подальшого розгляду питання перед Конституційним Судом України. Конституційна держава характеризується високим ступенем співпадіння між об'єктивною та офіційною конституційністю нормативних актів.

4. Практика розвитку конституціоналізму в Україні переконливо свідчить про необхідність доповнення визнаного в Європі списку елементів верховенства права (правовладдя) ще однією складовою: забезпечення конституційності нормативних актів. Такий крок матиме не лише доктринальне, але й вагоме практичне значення, спрямовуючи держави, які офіційно визнали універсальні правові цінності, на конкретні способи і засоби їх щоденного гарантування. Такими засобами, в першу чергу, є національні системи забезпечення конституційності нормативних актів, в

кожній країні - зі своїми особливостями та відмінностями, але всюди з однаковою метою - захисту людини від неконституційних посягань на її права і свободи. Україна перебуває на стадії формування якісної, дисциплінованої та високо організованої системи забезпечення конституційності нормативних актів. Звісно, утвердження універсальних правових цінностей, – необхідна, але недостатня умова національного державотворення. Тому однією з характерних та необхідних ознак народу, як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, є визнання стійкою більшістю громадян правових цінностей західної цивілізації у їх поєднанні з конституційними цінностями національного порядку. Відтак, справедлива та ефективна система забезпечення конституційності нормативних актів, окрім інших її завдань та характеристик, є важливою гарантією процесу націєтворення в Україні.

5. Слід виділяти такі основні комплексні проблеми в діяльності Конституційного Суду України: 1) недостатня захищеність та дієвість Конституції України, що зумовлена в першу чергу: 2) часто суперечливою, непереконливою, інколи помилковою практикою Конституційного Суду України, що, в свою чергу, є наслідком: 3) недостатньої компетентності окремих суддів, що теж зумовлено: 4) неякісною кадровою роботою суб'єктів формування Суду, яка первинно спричинена: 5) запереченням та/або нерозумінням вітчизняним політикумом і суспільством цінності конституційного контролю для існування демократичної, правової держави. Методичне усунення кожної наведеної проблеми, починаючи з основоположної (невизнання цінності конституційного контролю) і до останньої похідної (недієвість-незахищеність Конституції), єдино можливий шлях утвердження Конституційного Суду як дієвого суб'єкта остаточного конституційного контролю в Україні. Щодо завдань, які ставить нині суспільство перед системою судів загальної юрисдикції, то слід підкреслити, що вони суттєво відрізняються від тих, які традиційно вимагалися раніше. В цьому аспекті повноцінне і правильне застосування судами загальної юрисдикції Конституції України має особливо важливе значення. Суди загальної юрисдикції, не маючи права визнавати нормативні акти неконституційними, не мають права і застосовувати такі акти, в разі, якщо доходять висновку, що останні суперечать Конституції України.

Після внесення змін до Конституції України 2016 року зроблено важливий крок до нового, більш виразного, позиціонування Конституційного Суду не як єдиного органу конституційної юрисдикції, а як органу остаточного конституційного контролю. Водночас, становище Конституційного Суду за межами системи судової влади не має створювати підґрунтя для намагань визначати Конституційний Суд «політико-правовим» органом з невиразним статусом та компетенцією. Дієвість ідеї забезпечення конституційності нормативних актів гарантується найбільше якраз через судовий конституційний контроль.

6. Нормативні акти, прийняті українськими суб'єктами владних повноважень, зміст яких суперечить Європейській конвенції з прав людини та основоположних свобод, за визначенням, не можуть відповідати Конституції України, оскільки суперечать визнаним Україною універсальним правовим цінностям. Але навіть доктрина «дружнього ставлення до міжнародного права» не передбачає завіdomу

згоду Конституційного Суду з усіма рішеннями ЄСПЛ, які можуть бути помилковими, або ж незастосовними до українських обставин. При цьому, Конституційний Суд України не може вирішувати питання конституційності нормативних актів, які стосуються безпосереднього порушення прав людини та з приводу чого є відповідні юридичні позиції ЄСПЛ, всупереч цим позиціям, якщо інше вирішення питання не буде ним (КСУ) спеціально і переконливо аргументоване. Тобто, Конституційний Суд України має ставитись до практики ЄСПЛ як до власної практики, піклуючись про її сталість та відступаючи від неї лише у виняткових та переконливо обґрунтованих випадках.

7. Процес оцінювання конституційності нормативних актів полягає в перевірці їх відповідності Конституції України за допомогою тлумачення приписів нормативного акту і Конституції України з наступним застосуванням формальних (конституційних приписів) і змістовних (конституційних норм, принципів, цінностей) критеріїв конституційності нормативних актів. Методологію визначення (оцінювання) конституційності нормативних актів необхідно формувати, виходячи з наступних етапів: 1) вирішення питання про юрисдикцію суб'єкта конституційного контролю (відкриття провадження); 2) перевірка дотримання конституційної процедури при розгляді, ухваленні чи набранні чинності нормативним актом, що є об'єктом конституційного контролю (в разі, якщо на порушення процедури вказує суб'єкт звернення до Суду); 3) узгоджувальне тлумачення норми акта (з'ясування змісту), що є об'єктом перевірки з приписами Конституції, порушення яких припускається; 4) в разі неможливості досягти узгоджувального тлумачення нормативного акта - визначення приписів Конституції України, яким він суперечить, аргументація (перевірка) суперечності; 5) прийняття рішення щодо конституційності (неконституційності) нормативного акту (повністю або в окремій частині), аргументація (обґрунтування) прийнятого рішення, викладення окремих думок суддів.

Кожен з зазначених етапів має свою внутрішню структуру і найбільш застосовну до нього методологію. Відповідно, чим якісніше реалізовані усі доступні методи і засоби інтерпретації правових приписів, аргументації юридичних позицій на кожному з етапів, тим вищі шанси отримання вірного загального висновку щодо конституційності нормативного акту. І навпаки, допущення вагомої помилки хоча б на одному з цих етапів, ставить під загрозу імовірність отримання справедливого, належно аргументованого і легітимного рішення. Взаємовплив інтерпретації приписів права і аргументації (обґрунтування, перевірки) висновків, отриманих в результаті такої інтерпретації, є визначальним при оцінці конституційності нормативних актів. Якщо на стадії їх тлумачення прийоми аргументації виконують «підпорядковану» такому тлумаченню-з'ясуванню роль, то у випадку аргументації резолютивної частини остаточного рішення Суду щодо конституційності нормативного акту, результати тлумачення уже самі використовуватимуться як аргументи для обґрунтування відповідного рішення.

8. Однією з найважливіших вимог належного тлумачення нормативних актів та Конституції України є застосування принципу системності. Він полягає в тому, що тлумачачи норму правового акта, Суд не може аналізувати її зміст без контексту

з усіма іншими приписами релевантного законодавства та Конституції України, які всі, за визначенням, перебувають у системному зв'язку один з одним. Відтак, тлумачення норми – об'єкту конституційного контролю має відбуватися у системному зв'язку з іншими нормами чинного законодавства і Конституції, а тлумачення конституційного припису – критерію – у системному зв'язку з іншими приписами Конституції, відображеними в них (прямо чи імпліцитно) правовими принципами і цінностями.

9. Системне та узгоджувальне тлумачення нормативних актів, як і тлумачення окремих приписів Конституції при розгляді справ щодо їх конституційності має ґрунтуватися на сприйнятті Основного національного Закону як змістовно цілісного акту, що містить найважливіші норми, принципи і цінності, що всі перебувають у нерозривному зв'язку між собою та підпорядковані титульним цілям – подальшій реалізації Українською нацією, усім Українським народом свого права на самовизначення, забезпеченню прав і свобод людини та гідних умов її життя, зміцненню громадянської злагоди на землі України, розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Саме ці первинні цілі прийняття Конституції, доповнені пізніше фундаментальним закріпленням незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, підтвердженням європейської ідентичності Українського народу, є найбільш загальним критерієм конституційності національних нормативних актів. Відтак, Конституція України наповнена чітким цільовим змістом, а тому і цільовий (телеологічний) метод тлумачення її приписів є визначальним для справедливого вирішення питань конституційності нормативних актів в Україні. Водночас, названий телеологічний метод, без сумніву, не може застосовуватися без поєднання з методом ціннісним (аксіологічним), оскільки зміст Конституції України неможливо трактувати без його нерозривного зв'язку з найвищими конституційними цінностями, перш за все - людською гідністю. Саме людська гідність, як фундаментальна конституційна категорія відкрито чи імпліцитно, так би мовити, присутня в усіх без винятку положеннях Конституції України про права людини. Кожне їх порушення є, прямо чи опосередковано, посяганням на людську гідність, а тому підлягає особливо уважному конституційному контролю.

10. Враховуючи загально визнаний висновок, що Конституція України є актом установчої (первинної) влади Українського народу, то застосування методу з'ясування волі (наміру) нормотворця, має відбуватися на основі визнання таким автором (конституцієдавцем) саме Українського народу. В той же час, оскільки Конституція України в чинній редакції не приймалася одномоментно, підлягала (і підлягатиме) неодноразовій зміні, а суспільні відносини, які вона регулює, невпинно розвиваються, то її зміст не є статичним, навіть без внесення конституційних змін. Тому коректне тлумачення Конституції, з застосуванням зазначеного методу, потребує ретельного відшукування наміру (волі), яку народ як конституцієдавець вкладав в Конституцію не лише в момент її прийняття (зміни), але й вкладає перманентно (постійно) в процесі щоденної розбудови, створеної ним Української держави, виконуючи місію актуального конституцієдавця.

11. Класифікація методів юридичного тлумачення потрібна не для описових цілей, а може (і повинна) використовуватися в побудові поетапного алгоритму застосування цих методів в процесі оцінювання конституційності нормативних актів. Водночас, треба акцентувати увагу і на тому, що популярне в іноземній (особливо американській) юридичній літературі загострення протиставлень між оригіналізмом і неоригіналізмом, об'єктивними чи суб'єктивними підходами до інтерпретації права, не має в Україні настільки ж актуального прикладного значення. У вітчизняній практиці тлумачення Конституції основні протиріччя виникають не між методами тлумачення, а між правовими цінностями, які визнаються або ж, навпаки, заперечуються суб'єктами правозастосування («радянський позитивізм» проти конституціоналізму; укріплення авторитарної державної влади проти забезпечення природніх та інших прав людини; жорсткий державний контроль проти доброго урядування; політичне «зближення» з Росією проти європейської інтеграції тощо). Побоювання надмірного судового (суддівського) активізму є чи не найголовнішою причиною досить обережного ставлення в Україні до небуквального (у різних проявах) тлумачення Конституції, законів та інших нормативних актів. Ці побоювання хоча й небезпідставні, проте перешкоджають належному становленню конституційної юстиції в Україні. Без сумніву, надмірний судовий активізм повинен стримуватися, а судові провадження, особливо в справах щодо конституційності нормативних актів, мусить мати чіткі методологічні орієнтири, але не за рахунок втрати судом можливості якісно виконувати свою місію – захищати права людини, приймаючи справедливі і обґрунтовані рішення.

12. Центральним етапом процесу оцінювання конституційності нормативних актів є обов'язкова спроба узгоджувального тлумачення нормативного акта з Конституцією України як способу застосування презумпції конституційності у її субстантивному значенні. Слід виділяти два підходи до розуміння презумпції конституційності нормативних актів: 1) формальний, коли нормативний акт вважається конституційним, доки зворотне не встановлено Конституційним Судом або судом загальної юрисдикції; 2) змістовний, що відображає правило тлумачити акт у тому значенні з наявних двох і більше, яке відповідає Конституції. Акт тлумачиться в спосіб, що суперечить Конституції тільки, якщо відсутні інші його (конституційні) значення. Зазначені підходи не виключають один одного, а їх застосування залежить від сфери, суб'єктів та мети відповідного застосування. Ще важливо, що замість усталеного в Україні терміну “конформне тлумачення Конституції” більш коректним видається використовувати термін “конформне (узгоджувальне) тлумачення нормативних актів”, коли йдеться про вирішення питань щодо їх конституційності. Тобто узгоджувати слід саме зміст нормативних актів з Конституцією, а не навпаки, пристосовувати нормативні акти до конституційних приписів, а не Конституцію до законодавчого регулювання. Натомість, віднайдення узгодженого з Конституцією змісту нормативного припису не означає, що такий припис не містить ще й інших, в тому числі, неконституційних значень. Тобто, результатом тлумачення нормативного акта, може стати з'ясування або: а) єдиного значення нормативного припису (однозначність); б) двох і більше

його значень (двозначність, багатозначність, неоднозначність); в) відсутності хоча б одного чіткого значення припису (змістовна (юридична) невизначеність).

13. Конституційний Суд України, в деяких випадках, зводить комплексний і багаторівневий принцип юридичної визначеності до спрощеного варіанту (лише одного з його аспектів) – «зрозумілості, чіткості і ясності» закону. Сама по собі відсутність такої чіткості/ясності є для Суду уже достатньою підставою для визнання закону неконституційним за логікою: нечіткий закон – порушення юридичної визначеності – порушення принципу верховенства права – порушення ст. 8 Конституції України. Але далеко не кожен факт незрозумілості (нечіткості) припису нормативного акта є підставою для висновку про його неконституційність. Тому для коректного застосування цього фундаментального принципу як критерія конституційності нормативних актів необхідно: з'ясувати про порушення якого компонента принципу юридичної визначеності йдеться: процесуальний чи змістовний; усунути нечіткість приписів нормативного акта судовим тлумаченням, якщо таке можливе; з'ясувати чи невизначеність спричинена безпосередньо нормативним актом, а чи існувала до його прийняття; оцінювати чи визнання неконституційним нормативного акта за критерієм правової невизначеності, не спричинить невизначеності у ще більшій мірі та ін.

14. Прийняття нових нормативних актів, внесення змін чи доповнень стосовно скорочення (зменшення) раніше закріплених у них прав і свобод людини не може вважатися самодостатньою ознакою звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод. Для такого висновку необхідне системне з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між прийняттям відповідного нормативного акта та об'єктивним впливом цього факту на зміст і обсяг конкретного конституційного права людини і громадянина. Отже, звуження змісту чи обсягу прав і свобод людини, яке не допускається, відповідно до статті 22 Конституції України, матиме місце за двох обставин, а саме коли: 1) йтиметься власне про конституційні права і свободи (як прямо закріплені в Конституції, так і ті, що є такими за своєю природою); 2) буде порушено сутнісний зміст таких конституційних прав. Визначення цього сутнісного змісту і є ключовим завданням Конституційного Суду під час вирішення справ щодо можливого порушення статті 22 Конституції України.

15. Зміна Конституції України має відбуватися у порядку та у спосіб суворо передбачений самою Конституцією (розділ XIII), тож дієвий превентивний конституційний контроль є однією з найважливіших гарантій її верховенства. При цьому, той факт, що прийняття українським парламентом, в умовах Революції Гідності, актів про відновлення Конституції України об'єктивно відбувалося за межами писаної процедури, не ставить під сумнів їхню конституційність, чинність і належний правовий характер, оскільки є наслідком реалізації Українським народом свого природного права на повстання. Прийняття згаданих актів у зазначений спосіб не створює прецеденту для виходу за рамки конституційної процедури у майбутньому.

16. У разі наявності неспростовних підстав для висновку про порушення конституційної процедури при прийнятті закону про внесення змін до Конституції України, який набрав чинності, Суд повинен констатувати зазначені факти та

застосувати при розгляді поточної справи Конституцію в коректній (незміненій в неконституційний спосіб) редакції. Тобто йдеться про необхідність запровадження в Україні послідовної практики здійснення констатууючого конституційного контролю законів про внесення змін до Конституції України шляхом: а) застосування Конституційним Судом Конституції України у зміненій редакції, якщо до неї немає застережень; б) незастосування закону про внесення змін до Конституції, якщо він прийнятий з зазначеними порушеннями. Звичайно, незастосування Судом закону про внесення змін до Конституції має відбуватися у виняткових випадках, коли йтиметься про очевидне порушення конституційних норм і принципів і лише в межах розумних строків після його прийняття. Але сам факт наявності такої можливості слугуватиме стримувальним чинником для учасників конституційних процесів, які повинні завчасно усвідомлювати свою відповідальність та не допускати грубих порушень конституційної процедури. Тож мета запропонованої констатууючої моделі наступного конституційного контролю полягає у тому, щоб: 1) гарантувати дієвий захист Конституції України від неконституційних втручань у її текст з боку парламенту; 2) виключити імовірність неконституційних (непередбачуваних) втручань у текст Конституції з боку самого Конституційного Суду.

17. Уповноваження Конституційного Суду перевіряти міжнародні договори України на конституційність є однією з важливих гарантій національного суверенітету та найвищої юридичної сили Конституції України. Однак, політична зумовленість питань, що стосуються міжнародних договорів та деякі процесуальні недосконалості перешкоджають поширеності практики Конституційного Суду в реалізації ним відповідних повноважень. Разом з тим, за умови проведення необхідних реформ з усунення процесуальних перешкод, а також переосмислення значення конституційної перевірки міжнародних договорів та подальших наукових досліджень відповідної проблематики, реалізація повноважень Конституційного Суду України у цій сфері стане більш ефективною.

18. Проблеми забезпечення конституційності підзаконних правових актів в Україні поки залишаються без належного розв'язання. Це спричиняє дезорієнтацію потенційних суб'єктів звернень як до Конституційного Суду, так і до судів адміністративної юрисдикції, породжує ризики дублювання функцій відповідних інституцій. Тож для їх якісного вирішення постановлені проблеми слід розглядати в контексті особливостей оцінювання конституційності підзаконних актів, які є предметом як остаточного конституційного контролю Конституційним Судом України, так і проміжного конституційного контролю судами загальної юрисдикції.

19. При оцінці конституційності нормативних актів проблеми аргументації і прийняття рішень є особливо пов'язаними та взаємообумовленими, адже на аргументацію рішення прямо впливають перспективи його ухвалення, як і ймовірність такого ухвалення безпосередньо залежить від аргументації рішення. Так само і тлумачення юридичних приписів та аргументація юридичних позицій Конституційного Суду не відбуваються відмежовано (автономно). Вони є невід'ємно пов'язаними компонентами цілісного процесу оцінювання конституційності нормативних актів, в якому для інтерпретації потрібні методи

(засоби) аргументації, і, навпаки. Стадії аргументації рішень Конституційного Суду можна розкрити через їх цілі, перша – переконатись у вірності тези (юридичної позиції) чи рішення в цілому, друга – переконати у цьому необхідних адресатів. Тільки в зазначений спосіб, переконавшись сам і переконавши у правильності (справедливості) рішення інших, Конституційний Суд виконає обов'язок з належної аргументації рішення. Основне завдання аргументаційної (мотиваційної) частини рішення Конституційного Суду України полягає не в описі мотивів прийняття рішення Суду, а в переконанні фахової правничої спільноти та широких верств українського суспільства в його правильності (справедливості). Натомість, однією з основних причин не завжди якісної аргументації рішень Конституційного Суду в справах щодо конституційності нормативних актів є так-звана «дворівнева» природа аргументації рішення Суду, яка полягає у необхідності: а) аргументації рішення, спрямованої, спершу, на переконання в його правильності більшості суддів від конституційного складу Суду; б) аргументації рішення, орієнтованої на учасників провадження та суспільство. Таким чином, нерідко відбувається зміщення пріоритетів аргументації. Ставлячи за мету, хоча й важливе, але тактичне завдання – здобути необхідну підтримку суддів, більш стратегічна перспектива остаточної аргументації рішення знижується, або втрачається.

20. Встановлення, а найголовніше, - дотримання строків розгляду справ Конституційним Судом має важливе значення для забезпечення в Україні юридичної визначеності, гарантування системного, послідовного і належно організованого процесу утвердження верховенства національної Конституції. Тож потребують свого більш детального доктринального обґрунтування критерії для вирішення питання щодо відкриття (відмови у відкритті) конституційного провадження, більш ефективного законодавчого визначення приписи щодо темпоральних обмежень конституційного провадження, як і необхідна зміна підходів до зазначених аспектів своєї діяльності безпосередньо Конституційним Судом України. Крім того, поряд з загальною проблемою строків проваджень, необхідно вирішити і питання послідовності розгляду справ Судом, прогнозованості моменту завершення кожного конституційного провадження. Для цього видається доцільним запровадження практики дотримання принципу черговості розгляду справ.

21. Доктрині конституційної юстиції важливо сформулювати чіткі (наскільки це можливо) критерії не лише оцінювання конституційності нормативних актів, а й критерії оцінювання «політичності» питань, що порушуються перед єдиним органом остаточного конституційного контролю. Слід передбачити запобіжники можливого застосування Конституційним Судом доктрини «політичного питання» в політичних цілях, а також не допускати його самоусунення від вирішення найважливіших конституційно-правових проблем, навіть, якщо вони мають, водночас, характер політичного питання (конфлікту).

22. Наявне в Україні право громадян і юридичних осіб звертатися з конституційною скаргою за оцінюванням конституційності законів, але без права порушити питання щодо конституційності підзаконних нормативних актів дає підстави позначати таку конституційну скаргу як статутну (а не нормативну).

Україна - єдина держава Європи, де склад Суду для вирішення питання конституційності законів залежить не від змістовних характеристик справи, а від форми звернення до Конституційного Суду. Зазначене вказує на необхідність внесення змін до профільного законодавства стосовно внутрішньої організації процесу розгляду конституційних скарг та ініціювання поступового удосконалення моделі конституційної скарги через внесення змін до Конституції України. Крім того, нагальним видається запровадження механізму запобігання незворотних помилок при здійсненні розгляду справ сенатами, з врахуванням логіки повноважень у цій сфері суб'єктів формування Суду. Найкращим способом вирішення відзначених проблем є внесення змін до чинного законодавства для закріплення за сенатами виключно таких питань, як: порушення чи відмова в порушенні провадження, рішення в типових справах тощо. Усі ж нові та складні справи щодо конституційності законів мають розглядатися Великою Палатою КСУ. В разі ж залишення цієї компетенції за сенатами, принаймні, слід: 1) змінити порядок формування персонального складу сенатів (відмовившись від "сліпого" жеребкування); 2) передбачити можливість вилучення справ від сенату на розгляд Великої Палати КСУ, за відповідним рішенням Конституційного Суду України у його повному складі.

23. Одноставність чи безспірність рішення Конституційного Суду України, що виявляється у відсутності, або ж якомога меншій кількості, окремих думок – не самостійна мета, а лише засіб досягнення його справедливості та обґрунтованості. В сучасних умовах інститут окремої думки судді Конституційного Суду України має особливе значення для утвердження справедливого конституційного правосуддя, здійснює переважно позитивний вплив на діяльність єдиного органу остаточного конституційного контролю, слугує одним з ключових чинників забезпечення незалежності судді Конституційного Суду. Слушна окрема думка, яка правильно виявляє суттєві недоліки актів Суду, є необхідним засобом удосконалення конституційного правосуддя, недопущення раніше допущених аналогічних помилок, створення передумов для перегляду помилкових юридичних позицій у майбутньому.

24. Рішення Конституційного Суду України про визнання нормативних актів конституційними здійснюють не менш важливий вплив на утвердження верховенства права і Конституції України, аніж рішення, якими встановлено суперечність між нормативним актом та Основним національним Законом. Головним наслідком такого рішення є офіційне усунення закономірних сумнівів у конституційності нормативного акта, що прямо відображається на сфері правозастосування, вирішенні юридичних спорів в судах загальної юрисдикції тощо. Презумпція конституційності не застосовується до нормативних актів, офіційно визнаних конституційними, оскільки юридичні підстави допускати їх неконституційність після відповідного судового рішення зникають. Звичайно, офіційне визнання нормативного акта конституційним: по-перше, юридично зобов'язуючи особу до його виконання, не позбавляє її права з цим тлумаченням не погоджуватися (навіть помилково) та вживати інших (політичних, громадянських тощо) заходів, спрямованих на припинення його чинності; по-друге, не змінює

об'єктивного стану конституційності (неконституційності) нормативного акту; по-третє, може бути у виняткових випадках переглянуте самим Судом.

25. Застосування повноваження КСУ з приводу відтермінування дати втрати чинності неконституційного акта потребує більш виваженої апробації, науково-практичного аналізу, особливо ретельної аргументації та встановлення Конституційним Судом чітких критеріїв як його застосування загалом, так і підходів до визначення конкретного періоду часу такого відтермінування. Інакше кажучи, необхідно напрацювати і надалі використовувати на практиці сталий тест на доцільність відкладення втрати чинності неконституційним нормативним актом. В його основі має лежати спосіб визначення ступеня (обсягу) суспільної шкоди від продовження чинності неконституційного акта ще на якийсь час і його порівняння зі ступенем (обсягом) шкоди, що буде завдана суспільству в разі виникнення нормативної прогалини після втрати чинності неконституційним актом.

26. Отже, необхідно наголосити, що ідея конституційності нормативних актів є комплексним результатом поєднання формованих століттями висновків і досвіду діяльності багатьох поколінь правників, політиків, широких верств суспільств різних країн Європи та Америки. Але, незважаючи на їх тривалу історію, розвиток засобів і методів конституційного контролю та нагляду продовжується і сьогодні. Тож, враховуючи унікальні особливості сучасної проблематики національного правового становлення, яким буде наступний етап розвитку (чи занепаду) ідеї забезпечення конституційності нормативних актів та її впливу на утвердження конституційної демократії в світі, не виключено, вирішуватиметься саме тут - в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Індивідуальна монографія:

1. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія / С. В. Різник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 542 с.

Статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, зокрема внесених до міжнародних наукометричних баз даних та в зарубіжних періодичних юридичних виданнях:

2. Різник С. В. Теоретичні проблеми відновлення чинності нормативно-правових актів в результаті рішень Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 25. С. 52–55.

3. Різник С. В. Реформа конституційного правосуддя в Україні: питання теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 26. С. 66–69.

4. Різник С. В. Конституція України в умовах загроз національній безпеці України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 2. С. 82–84.

5. Різник С. В. Значення інституту окремої думки судді Конституційного Суду України для утвердження справедливого конституційного правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 59–67.
6. Різник С. В. Конституційна реформа в частині здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції та її вплив на правову охорону Конституції України. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 69. С. 112–123.
7. Різник С. В. Практичні проблеми невизначеності правових наслідків втрати чинності змінених юридичних норм (на прикладі закону України «Про Конституційний Суд України»). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 272–280.
8. Різник С. В. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 58–66.
9. Різник С. В. Проблеми попереднього конституційного контролю законопроектів про внесення змін до Конституції України. *Віче*. 2015. № 21. С. 22–25.
10. Riznyk S. The Constitutional Court of Ukraine authorities concerning international agreements: realization issues. *KELM*. 2015. № 3. P. 265–271.
11. Riznyk S. The issue of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine legitimacy. *European Applied Sciences*. 2015. № 9 (September). P. 84–85.
12. Різник С. В., Федоренко В. Л. Поновлення авторитету Конституційного Суду України як запорука ефективного функціонування держави. *Право України*. 2015. № 5. С. 97–110.
13. Різник С. В. Питання звуження змісту та обсягу соціальних прав і свобод людини і громадянина в правових позиціях Конституційного Суду України. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 5. С. 135–139.
14. Різник С. В. Деякі зауваження щодо проекту змін до Конституції України в частині конституційного правосуддя. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. Vol. 15. Iss. 5/2. P. 15–18.
15. Riznyk S. Legal Regulation of the Grounds for Submission of Constitutional Appeal to the Constitutional Court of Ukraine Improvement. *The Advanced Science Journal*. Vol. 2015. Iss. 6. P. 45–48.
16. Riznyk S. The prospects of the constitutional justice in transitional democracies: essential characteristic. *Конституционное правосудие. Вестник Конференции органов конституционного контроля стран новой демократии*. Вип. 4(74). 2016. С. 45–55.
17. Мельник М. І., Різник С. В. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 149–159.
18. Різник С. В. Конституційна юстиція в Україні: першопричини проблем (у контексті конституційної реформи). *Право України*. 2016. № 2. С. 122–130.
19. Різник С. В. Про зміну юридичної позиції Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України». *Український часопис конституційного права*. 2018. № 3. С. 12–19.

20. Різник С. В. Перевірка судами загальної юрисдикції конституційності законів України як проміжна форма конституційного контролю (у контексті права особи на конституційну скаргу). *Право України*. 2018. № 12. С. 163–177.

21. Різник С. В. Про незалежність судової влади в Україні: конституційні виклики сьогодення. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 3. С. 3–15.

22. Різник С. В. Проблеми оцінювання конституційності законів про внесення змін до Конституції України. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 4. С. 3–14.

23. Різник С. В. Вплив Європейського суду з прав людини на систему забезпечення конституційності нормативних актів в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 5. С. 215–220.

24. Різник С. В. Про поняття конституційності нормативних актів. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 2. С. 3–13.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Різник С. В. Конституція як основа національної безпеки України. *Конституція України в сучасній правовій доктрині та національному державотворчому процесі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Конституції України, 20-річчю незалежності України, 350-тиріччю Львівського національного університету імені Івана Франка, 70-річчю кафедри конституційного права. Львів: вид-во юридичного ф-ту ЛНУ ім. І. Франка. 2011. С. 105–109.

26. Різник С. В. Питання невідповідності конституційних (таких, що відповідають Конституції) нормативно-правових актів національним інтересам України. *Правові реформи в Україні: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції* (м. Київ, 06 жовтня 2011 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2011. С. 42–44.

27. Різник С. В. Рішення Конституційного Суду України як підстава відновлення чинності закону. *Державотворення та правотворення в період реформ: питання теорії та практики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 19-20 квітня 2012 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2012. С. 222–225.

28. Різник С. В. Перспективи реформування конституційного правосуддя в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XIX звітної науково-практичної конференції, Львівський національний університет імені Івана Франка 7–8 лютого 2013 року. С. 101–102.

29. Різник С. В. Про деякі недоліки конституційної реформи в частині удосконалення конституційної юстиції в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (4–5 лютого 2016 р.): у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 152–154.

30. Різник С. В. Оптимальний порядок формування персонального складу Конституційного Суду України як одна з гарантій ефективності національної

конституційної юстиції. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2016 р., м. Ужгород [Текст] : [зб. доп. і повідомл.] / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» [та ін.]. Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2016. С. 226–228.

31. Різник С. В. Конституційна скарга в механізмі забезпечення законів України. *X Закарпатські правові читання*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Том 2. 19–21 квітня 2018 року, м. Ужгород. С. 108–110.

32. Різник С. В. Про перевірку конституційності правових актів судами загальної юрисдикції. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 18–19 жовтня 2018 року, м. Чернівці. С. 81–83.

33. Різник С. В. Критерії конституційності правових актів: універсальні та національні підходи. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 жовтня 2019 року. м. Чернівці. С. 74–78.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

34. Бориславська О.М., Заяць І.Я., Різник С.В. Власність Українського народу на землю як елемент конституційно-правового механізму забезпечення суверенітету України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 53. 2011. С. 101–117.

35. Різник С. В. Деякі конституційно-правові аспекти територіальної організації України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 3-4 лютого 2011 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. 2011. С. 121–123.

36. Бориславська О. М., Різник С. В. Організація державної влади в сучасному світі: конституційно-правова енциклопедія. Львів: Паіс, 2012. 456 с.

37. Різник С. В. Проблеми територіальної організації України як предмет науки конституційного права України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 55–58.

38. Конституційне право зарубіжних країн. Том 2.: Особлива частина / під ред. д.ю.н., проф. Н.В. Мішиної та доц. В.О. Міхальова. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. 336 с.

39. Бориславська О. М., Заяць І. Я., Різник С. В. Конституційне право зарубіжних держав: навчально-методичний посібник. Київ: Ін Юре, 2015. 360 с.

40. Різник С. В. Верховенство Конституції: від ідеї до реалізації. *Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник присвячений пам'яті Віктора Мусіяки*. / Центр Разумкова; відп. ред. А. Рачок, Ю. Якименко; упоряд. П. Стецюк (керівник проекту). Київ: «Заповіт», 2020. С.82–92 [301 с.].

АНОТАЦІЯ

Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «конституційне право: муніципальне право». – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021.

Дисертація присвячена темі конституційності нормативних актів, з'ясуванню її сутності, методології оцінювання, а також змістовній характеристиці системи юридичного забезпечення верховенства Конституції України. Запропоновано варіанти розв'язання низки актуальних проблем доктрини і практики конституційної юстиції в Україні з метою сприяння більш дієвому гарантуванню конституційності нормативних актів, а відтак і виконання головного обов'язку держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Особливу увагу в дисертації приділено теоретико-методологічним підходам до розуміння феномена конституційності нормативних актів. Проаналізовано систему забезпечення конституційності нормативних актів, єдиним центром, але не єдиним елементом якої є Конституційний Суд України. Зокрема, здійснено характеристику діяльності з оцінювання нормативних актів на предмет їх відповідності Конституції України судами загальної юрисдикції. Крім того, зосереджено увагу на процесі (методології, алгоритмі) визначення (оцінювання) конституційності нормативних актів. Здійснено характеристику основних методів нормативного тлумачення, критеріїв конституційності нормативних актів, особливу увагу серед яких приділено принципам юридичної визначеності, справедливості, рівності та пропорційності, доктринам «дружнього ставлення до міжнародного права», «політичного питання» тощо. Проаналізовано особливості визначення конституційності окремих видів нормативних актів (їх проектів), зокрема порядок оцінки конституційності законопроектів і законів про внесення змін до Конституції України, міжнародних договорів, підзаконних нормативно-правових актів. Здійснено аналітичну характеристику проблем аргументації та правових наслідків рішень Конституційного Суду України, а також зміні ним юридичних позицій та іншим пов'язаним питанням. Особливу увагу приділено інституту окремої думки судді Конституційного Суду України.

Ключові слова: конституційність, критерії конституційності, конституційність нормативних актів, методологія оцінювання конституційності нормативних актів, система забезпечення конституційності нормативних актів, Конституційний Суд України.

АННОТАЦИЯ

Ризник С. В. Конституционность нормативных актов: сущность, методология оценки и система обеспечения в Украине. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право: муниципальное право». - Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена теме конституционности нормативных актов, выяснению ее сущности, методологии оценки, а также содержательной характеристике системы юридического обеспечения верховенства Конституции Украины. Предложены варианты решения ряда актуальных проблем доктрины и практики конституционной юстиции в Украине с целью содействия более действенному обеспечению конституционности нормативных актов, а затем и выполнения главной обязанности государства - утверждению и обеспечению прав и свобод человека.

Особое внимание в диссертации уделено теоретико-методологическим подходам к пониманию феномена конституционности нормативных актов. Проанализирована система обеспечения конституционности нормативных актов, единственным центром, но не единственным элементом которой является Конституционный Суд Украины. В частности, осуществлено характеристику деятельности по оценке нормативных актов на предмет их соответствия Конституции Украины судами общей юрисдикции. Кроме того, сосредоточено внимание на процессе (методологии, алгоритме) определения (оценки) конституционности нормативных актов. Осуществлено характеристику основных методов нормативного толкования, критериев конституционности нормативных актов, особое место среди которых уделено принципам юридической определенности, справедливости, равенства и пропорциональности, доктринам «дружественного отношения к международному праву», «политического вопроса» и т.д. Проанализированы особенности определения конституционности отдельных видов нормативных актов (их проектов), в том числе порядок оценки конституционности законопроектов и законов о внесении изменений в Конституцию Украины, международных договоров, подзаконных нормативно-правовых актов. Осуществлено аналитическую характеристику проблем аргументации и правовых последствий решений Конституционного Суда Украины, а также изменениям им юридических позиций и другим соответствующим вопросам. Особое внимание уделено институту особого мнения судьи Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: конституционность, критерии конституционности, конституционность нормативных актов, методология оценки конституционности нормативных актов, система обеспечения конституционности нормативных актов, Конституционный Суд Украины.

SUMMARY

Riznyk S. V. Constitutionality of legal acts: essence, evaluation methodology and providing system in Ukraine. – On the right of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Legal Sciences, speciality 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law». – V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the topic of constitutionality of legal acts, clarification of its essence, evaluation methodology, as well as substantive characteristics of the system of legal support of the supremacy of the Constitution of Ukraine. Special attention is paid to the main methods of normative interpretation and criteria of constitutionality of

normative acts, peculiarities of adoption and argumentation of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and other subjects of constitutional control. It is proposed variants of solving a number of topical problems of the doctrine and practice of constitutional justice in Ukraine in order to help more effectively guarantee the constitutionality of legal acts, and thus fulfill the main duty of the state – establishing and ensuring human rights and freedoms.

Special attention of the dissertation payed to theoretical and methodological approaches of understanding the phenomenon of constitutionality of legal acts, which is possible only in combination with the simultaneous clarification of the genesis (origin and further development) of the very idea of constitutional control. It was made a critical assessment of the previous period of Ukrainian constitutional history and it was made an attempt to set the main tasks for the reform of constitutional justice in Ukraine in the medium and long term.

It was analyzed the system of ensuring the constitutionality of normative acts, the only center, but not the only element of which is the Constitutional Court of Ukraine. In particular, the activity of evaluation legal acts for their compliance with the Constitution of Ukraine by courts of general jurisdiction, which faced new legislative realities without being fully prepared for the proper application of the Constitution of Ukraine as an act of direct action. The focus was on the process (methodology, algorithm) of determining (evaluation) the constitutionality of legal acts. It is characterized the main methods of normative interpretation, criteria of constitutionality of legal acts, special attention is paid to the principles of legal certainty, justice, equality and proportionality, doctrines of friendly attitude to international law", "political issue" and so on. It is analyzed peculiarities of determining the constitutionality of certain types of legal acts (their drafts), in particular the procedure for assessing the constitutionality of draft laws and laws on amendments to the Constitution of Ukraine, international treaties, bylaws.

It was made an analytical description of the problems of argumentation and legal consequences of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as the change of legal positions and other related issues. Particular attention is paid to the institution of a dissenting opinion of a judge of the Constitutional Court.

It is substantiated that the interpretation (understanding) of the Constitution should be based on taking into account the key circumstance that its author (legislator-constitution-giver) is the Ukrainian people. Therefore, the decision on the constitutionality of legal acts should take into account the intention (will) of the people enshrined in the constitutional text. At the same time, since the Constitution of Ukraine in its current edition has not been adopted simultaneously, has been (and will be) repeatedly changed, and the social relations it regulates are constantly evolving, its content is not forever static. Therefore, a correct interpretation of the Constitution requires a careful search for the intention (will) that the people as a constitution-giver invests into the Constitution not only at the time of its adoption or change, but also today, in specific life circumstances that are not always predictable.

It is proposed to divide the concept of constitutionality of a legal act into the following three types: objective, presumptive and official. Where objective constitutionality is its property, which consists in the adoption of an act on the basis of the

Constitution of Ukraine and in accordance with it (in the objective absence of the fact of contradiction between the normative act and the Constitution); presumptive constitutionality, as a result of one of the interpretations of the presumption of constitutionality of legal acts, takes place in all cases of absence of a decision of the Constitutional Court of Ukraine on declaring the relevant act unconstitutional; official constitutionality – confirmed by the decision of the Constitutional Court of Ukraine.

In the dissertation, constitutionality is considered, first of all, as an immanent characteristic of a legal act in a state governed by the rule of law, which follows from its very nature and the powers of the authority that adopted (approved) it. When adopting a legal act, such a subject of power should (naturally be able) to exercise only that power which comes from the people - its only source of power. Power that does not come from the people fills a legal act, which is adopted in this way illegal, unconstitutional content, because it is through the Constitution that the people recorded the fact (act) of transferring part of its constituent power to the state represented by its bodies and officials.

The integral content of the dissertation testifies that Ukraine's progress is impossible without effective constitutional justice and its title function - ensuring the constitutionality of legal acts - one of the main legal achievements of Western civilization. Despite the long history of this crucial state function and the idea that preceded it, the development of means and methods of constitutional control of regulations continues today.

Key words: constitutionality, criteria of constitutionality, constitutionality of legal acts, evaluation methodology of constitutionality of legal acts, system of providing constitutionality of legal acts, Constitutional Court of Ukraine.